

Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Alanında Yüksek Lisans Yapan Öğrencilerin Alandan Beklentileri

The Expectations of the Graduate Students in the Field of Spiritual Counseling and Guidance

Asude COŞKUNSEVER¹

Geliş Tarihi (Received): 24.07.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 19.09.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2023

Öz: Günümüz insanının manevi ihtiyaçlarına destek verebilecek uzmanların yetiştirilmesine yönelik açılan lisansüstü programları yeni oluşum aşamasındadır. Bu çalışmanın amacı manevi danışmanlık ve rehberlik alanında yüksek lisans yapan öğrencilerin alandan beklentilerini, ihtiyaçlarını, istek ve önerilerini tespit etmektir. Bu doğrultuda manevi danışmanlık ve rehberliği nasıl anlamlandırdıkları, alanda yaşadıkları sorunlar ve öneriler ele alınmaya çalışılarak açılacak olan lisansüstü programlara da katkı sunmak amaçlanmaktadır. Çalışmanın örneklemini alanda lisansüstü eğitim alan 12 katılımcı oluşturmaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ve içerik analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucuna göre katılımcıların hastaneler, aile ve dini rehberlik büroları, okullar, cezaevleri, manevi yönelimli psikolojik danışmanlık alanı, sanat ve müzik terapide uzmanlaşmak istediği tespit edilmiştir. Katılımcılara göre manevi danışman, manevi açıdan donanımlı ve dini hassasiyetlere sahip olmalıdır. Katılımcılar her alanda manevi danışmana ihtiyaç olduğunu ancak özellikle okullarda manevi danışman olması gerektiğini belirtmektedir. Katılımcılara göre lisansüstü eğitim programında psikolojik danışma ilke ve teknikleri dersleri ile staj ve süpervizyon uygulamaları olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Manevi Danışmanlık, Rehberlik, Yüksek Lisans, Lisansüstü Eğitim Programı.

&

Abstract: The aim of this study is to determine the expectations, needs, wishes and suggestions of the students who are doing a master's degree in spiritual counseling and guidance, and thus to contribute to the graduate programs that will be opened. In this direction, it has been tried to deal with how they make sense of spiritual counseling and guidance, the problems and suggestions they have experienced in the field. Data were acquired by content analysis and semi-structured interview technique. The sample consisted of 12 participants who receive postgraduate education in the field. The notable evaluations of the participants were as follows; the participants want to specialize in a wide range, including hospitals, family and religious guidance offices, schools, etc. The spiritual counselor should be spiritually equipped and have religious sensitivities. There is a need for spiritual counselors in every field. There should be courses related to the principles and techniques of psychological counseling, internship, and supervision practices in the graduate education programs.

Keywords: Psychology of Religion, Spiritual Counseling, Guidance, Master's Degree, Graduate Education Program.

Atıf/Cite as: Coşkunsever, Asude, "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Alanında Yüksek Lisans Yapan Öğrencilerin Alandan Beklentileri". *Dergiabant* 11/2 (Kasım 2023), 298-322. doi: 10.33931/dergiabant.1332226

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Asude Coşkunsever, Yalova Üniversitesi, asude.coskunsever@yalova.edu.tr.

1. Giriş

Birey holistik bir yaklaşımla ele alındığında maddi ve manevi ihtiyaçları olan bir varlıktır. Maddi ve manevi ihtiyaçları olan insanın hayatı anlamlı yaşama ihtiyacı görmezden gelinemez. Din ve maneviyat kişinin yaşamını kuşatan, davranış ve tutumlarını şekillendiren, değiştiren ve geliştiren önemli bir kaynak olarak insanı kuşatmaktadır². Manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamaları insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahiptir. İnsanoğlu yaşadığı problemlere ilahi kaynaklı çözüm yolları aramış, ilkel kabilelerde büyücülerden ve şamanlardan yardım istemiştir. Yüzyıllarca tasavvufi merkezleri, din adamlarını manevi danışmanlar olarak algılamış, problemlerini çözmek için onların rehber olmalarını istemiştir³.

Manevi danışmanlık ve rehberlik, Hristiyan teolojisi içerisinde gelişen bir disiplin olarak Batıda “pastoral psikoloji” olarak kavramlaştırılmıştır. Manevi danışma ve rehberliği anlatmak üzere Batı literatüründe “pastoral care and counseling” şeklinde birlikte veya “pastoral care” ve “pastoral counseling” şeklinde farklı kullanımların olduğu görülmektedir⁴. Manevi danışmanlık alan olarak teoloji ile psikoloji ve din psikolojisi yaklaşımlarını birbirine bağlayan bir köprüdür⁵.

Günümüzde hız ve haz çağında yaşayan modern insan daha çok bireyselleşmekte, yaşamın içinde karşılaştığı sorunlarda kendisini daha yalnız hissetmektedir. Sanal dünyada daha sık vakit geçiren birey sorunlar karşısında sosyal kaynaklarına daha az başvurabilmektedir. Ayrıca günümüzde büyük ailelerin, yerini çekirdek ailelere bıraktığı görülmektedir. Son yapılan araştırmalarda ise dağılmış aile ve tek ebeveynli aile yapılarının ülkemizde de çoğaldığı dikkat çekmektedir⁶. Daha önce aile büyüklerinin kadim vizyonu ile yakın sosyal kaynakların istişaresi sayesinde çözülen sorunlar yerini psikolog, aile danışmanı, manevi danışman vb. çeşitli kaynaklara bırakmıştır. Manevi danışmanlık ve rehberlik bu süreçte daha çok gereksinim duyulan bir hal almıştır. Özellikle dezavantajlı gruplara- cezaevi ve çocuk evlerindeki bireyler, hastalar, engelliler- yönelik çalışmalarda bu ihtiyacın önemi vurgulanmaktadır. Manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarının dezavantajlı gruplarda yer alan kişilerde ruh sağlığını olumlu yönde etkilediği, sosyal destek bulmalarını sağladığı ve sosyal yaşama katılımlarını arttırdığı alanda yapılan çalışmalarda tespit edilmiştir⁷. Ayrıca maneviyat ve dinin güven, anlam, mutluluk, teselli, yaşam memnuniyeti, psiko-sosyal uyumu ve psikolojik direnci desteklediği bilinmektedir⁸. Din ve maneviyat ahiret inancı ile kayıpların kabullenilmesini kolaylaştırmakta ve travmatik olayı yaşayan bireylere geleceğe yönelik iyimserlik ve umut gibi ruh sağlığı açısından olumlu duyguları için kaynak oluşturmaktadır⁹. Manevi danışmanlık ve rehberlik son yıllarda ivme kazanmış bir alan olarak karşımıza

² Remziye Ege, “Türkiye’de Manevi Danışman Yetiştirme Eğitimi Arayışları: Yüksek Din Öğretiminin Yapısı, İstihdam Alanı ve Uluslararası Standartlar Açısından Bir İnceleme”, *Journal of Islamic Research* 32/3 (2021), 816-834.

³ Nurullah Altaş, “Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Üzerine Deneysel Bir Araştırma)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/1 (1999), 599-660.

⁴ Ömer Faruk Söylev, *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 63-70.

⁵ Mebrure Doğan, “Hastane Örneği Üzerinden Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Genel Bir Bakış”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (2017), 1267-1274.

⁶ Ömer Faruk Söylev, *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 223.

⁷ Altaş, “Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Üzerine Deneysel Bir Araştırma)”, 599-660; Saadetin Özdemir, “Engelli Bireylerin Manevi Rehabilitelerinde İletişimin Önemi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38/2, (2017), 137-159; Asude Coşkunsever, *Sosyal Hizmetlerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik* (İstanbul: Dem Yayınları, 2018), 455; Mahmut Zengin vd. (ed.), *Cezaevi Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik* (İstanbul: Dem Yayınları, 2019), 8; Fadime Çınar, Yaşlı ve Engelli Bireylerde Manevi Bakımın Önemi, *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2018), 35-49; Naci Kula - Sevgi Sel, *Engellilere Yönelik Manevi Danışmanlık Hizmetleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 17-18; Habil Şentürk - Gülay Korkmaz Çetin, “Hastanelerde Manevi Danışmanlık Hizmetleri İhtiyacı Üzerine Pilot Bir Araştırma: SDÜ Hastanesi Örneği”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 10/2, 373-396; Ömer Faruk Söylev – Canan Kapucu Öztürk, “Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Ailelerin Psikolojik Sağlamlığı ile Maneviyat İlişkisi”, *Turkish Academic Research Review* 7/2 (2022), 373-394; Faruk Kanger, “Omurilik Felçli Engellileri Üzerine Dini ve Manevi Danışmanlık Odaklı Nitel Bir Araştırma”, *Değerler Eğitimi Dergisi* (2022), 105-13.

⁸ Ali Ayten, *Din ve Sağlık* (İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2. Basım, 2020), 26.

⁹ Naci Kula, “İstenmedik ve Beklenmedik Olaylarla Karşılaşan Bireylere Yönelik Moral ve Manevi Desteğin Önemi (Deprem ve Bedensel Engellilik Örneği)”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/3 (2006), 73-94, 85; Ömer Faruk Söylev, Afetlerin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileriyle Başa Çıkma Stratejisi Olarak Kader İnancı, ed. B. Demirtaş vd., *Olağanüstü Durumlarda Manevi Danışmanlık ve Rehberlik: Disiplinlerarası Araştırmalar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 106-110.

çıkılmaktadır. Almanya ve Hollanda'dakiler başta olmak üzere alanda yapılan çalışmalar önemli yer tutmaktadır¹⁰. Türkiye'de Mesleki Yeterlilik Kurumu (MYK) tarafından manevi danışmanlık ve rehberliğin mesleki yeterlilik şartları belirlenmiştir¹¹. Bu alanda yapılmış ilk çalışmalar Nurullah Altaş¹² ve Üzeyir Ok¹³'a aittir. Altaş'ın çalışmasında hastanelerde uygulanan hizmetlerin danışana katkıları ele alınmaktadır. Ayrıca bu çalışmada hastanelerde manevi danışmanlık alanında karşılaşılan problemler ve sebepleri değerlendirilmiştir¹⁴.

Alandaki ilk çalışmalardan olan Ok¹⁵'un lisansüstü çalışmasında dindar bireylerin, dini ve ruhsal problemlerini çözmek için din görevlilerine danıştıkları vurgulanmakta, manevi danışmanlığın, toplumdaki ruhsal sorunlara çözüm üretmede olumlu katkı sağladığı ifade edilmektedir.

“Manevi danışmanlık ve rehberlik; bireyin kendini anlaması, dünyevi ve manevi problemlerini çözmesi, gerçekçi kararlar alması, yeteneklerini geliştirmesi, çevresine sağlıklı ve dengeli bir şekilde sosyal uyum sağlaması, dünya ve ahiret mutluluğunu kazanarak kendini gerçekleştirmesi için manevi danışmanlık ve rehberlik eğitimi almış kişilerce verilen psikolojik yardımlara denir”¹⁶.

Manevi danışmanlık ve rehberlik kişinin kendisini, yaratılışını, imkân ve sınırlılıklarını tanuması için bireye yapılan profesyonel yardım olarak tanımlanmaktadır¹⁷.

Son yıllarda manevi danışmanlık alanı ile ilgili birçok çalışma yapılmaktadır. Literatüre baktığımızda daha çok manevi danışmanlık ve rehberliğin kavramsal ve teorik çerçevesini tanımlamaya yönelik çalışmalar ve uygulama alanları ile ilgili araştırmalar olduğu görülmektedir. Manevi danışmanlık ve rehberlik eğitim programları ile ilgili çalışmalar sınırlı sayıdadır. Manevi danışmanlık ve rehberlik programları ile ilgili Mustafa Koç'un, “Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Cezaevlerindeki Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri (1950-2018): Sınırlılıklar ve Bir Eğitim Program Önerisi” adlı çalışmasında cezaevi kurumundaki danışmanlık hizmetlerinin sınırlılıkları ele alınmış, konu ile ilgili modül ve hedefler belirlenmiştir¹⁸. Diğer bir çalışma Havva Sinem Uğurlu'nun “Yüksek Din Öğretiminde Uzmanlaşma Eğitimi: Farklı Ülkelerin Dini Danışmanlık Eğitim Örnekleri Üzerinden Bakış Açısı Odaklı Bir Değerlendirme” adlı çalışmasıdır. Çalışmada dünyada yüksek din öğretiminde yürütülen manevi danışmanlık eğitiminin uzmanlaşma süreciyle ilgili veriler sunulmaktadır. Araştırmada manevi danışmanlık alanları uygulama sahası olan alanlar olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle uzmanlaşma eğitiminin en önemli özelliği olan deneyimsel öğrenme yaklaşımının bu eğitsel süreçlerin merkezinde yer alması gerektiği vurgulanmaktadır¹⁹. Diğer bir çalışma Remziye Ege'nin “Türkiye'de Manevi Danışman Yetiştirme Eğitimi Arayışları: Yüksek Din Öğretiminin Yapısı, İstihdam Alanı ve Uluslararası Standartlar Açısından Bir İnceleme” çalışması mevcuttur. Ege, çalışmasında bazı lisansüstü eğitim programları ve manevi danışmanlık ve rehberlik alanının uluslararası bazı standartlarıyla, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın MDR'ye özel hizmet içi eğitimlerini bir arada yorumlayıcı durum yaklaşımı ile ele almıştır²⁰.

¹⁰Zuhal Ağlıkaya Şahin, *Federal Almanya Cumhuriyeti'nde Danışmanlık: Teori-Eğitim-Uygulama* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014), 413-585; Ayşe Gül Güler Ünal - Sema Yılmaz, “Almanya Federal Cumhuriyeti Polis Teşkilatında Manevi Bakımın Tarihi Süreci ve Uygulama Şekli”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/1 (2020), 421-452; Arslan Karagül, “Manevi Bakım, Anlamı, Önemi, Yöntemi ve Eğitimi 'Hollanda Örneği'”, *Dini Araştırmalar* 15/40 (2012), 5-27.

¹¹Mesleki Yeterlilik Kurumu (MYK), Resmi Gazete 30929, (25.10.2019), Tebliğ No. 2019/18. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/10/20191025M1-2.htm>

¹²Altaş, “Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Üzerine Deneysel Bir Araştırma)”. 599-660.

¹³Üzeyir Ok, *Dinsel Danışmanlığın Teorik Çatısı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 1997), 115.

¹⁴Altaş, “Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Üzerine Deneysel Bir Araştırma)”. 599-660.

¹⁵Ok, *Dinsel Danışmanlığın Teorik Çatısı*, 115.

¹⁶Aytekin Bulut, *Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık* (Ankara: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 51.

¹⁷Akt. A. William Clebsch, *Introduction to Pastoral Care* (Philadelphia, USA: Westminster Pres, 1982). 15-30.

¹⁸Mustafa Koç, “Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Cezaevlerindeki Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri (1950-2018): Sınırlılıklar ve Bir Eğitim Program Önerisi”, *Balikesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2019), 20-32.

¹⁹Havva Sinem Uğurlu, Yüksek Din Öğretiminde Uzmanlaşma Eğitimi: Farklı Ülkelerin Dini Danışmanlık Eğitim Örnekleri Üzerinden Bakış Açısı Odaklı Bir Değerlendirme, *Journal of Islamic Research*, 32/2 (2021), 407-408.

²⁰Ege, “Türkiye'de Manevi Danışman Yetiştirme Eğitimi Arayışları: Yüksek Din Öğretiminin Yapısı, İstihdam Alanı ve Uluslararası Standartlar Açısından Bir İnceleme” 816-834.

Yapılan çalışmalar arasında manevi danışmanlık ve rehberlik alanında yüksek lisans eğitimi yapan öğrencilerin alandan beklentileri, algıları ve önerileri ile ilgili müstakil bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Konu diğer araştırmalar içinde sınırlı bir şekilde ele alınmıştır. Bu alanda lisansüstü eğitim alan bireylerin aldıkları eğitim süreci ile ilgili ihtiyaçlarını ve beklentilerini ortaya koymanın daha sonra bu alanda oluşturulacak programlara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu konular çerçevesinde araştırmamızda yanıtlanmaya çalışılacak alt problemler şunlardır:

- Türkiye’de manevi danışman olmanın kriterleri nelerdir?
- Ülkemizde manevi danışmanlık ve rehberlik alanında lisansüstü programların içerikleri, olanakları ve sınırlılıkları nelerdir?
- Manevi danışmanlık ve rehberlik alanında eğitim nasıl gerçekleşmektedir? Alanın eğitimini veren kurumlar var mıdır? Varsa; alım, eğitim süreci, süresi ve dersler nasıldır?
- Manevi danışmanlarda olması gereken donanım ve nitelikler nelerdir?
- Alanda görev alacak manevi danışmanların alandan, programdan beklentileri nelerdir?
- Lisansüstü eğitim alan manevi danışman adaylarının program ve alanla ilgili önerileri nelerdir?

1.1. Türkiye’de Manevi Danışmanlık

Türkiye’de manevi danışmanlık hizmetleri resmi olarak Diyanet İşleri Başkanlığının uhdesinde yürütülmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığının aile ve dini rehberlik bürolarında (ADRB) yürüttüğü hizmetler, çocuk evleri, kadın konukevleri, huzurevleri, cezaevleri, yüksek öğretim yurtları, hastaneler ve çocuk destek merkezlerinde gerçekleştirdiği çalışmalarla ilgili olumlu geri bildirimler vardır²¹. Ülkemizde “manevi danışmanlık” 2019 yılında dinle ilgili yardımcı profesyonel bir meslek olarak tanımlanmış, ulusal meslek standartları belirlenmiştir²². Mesleki Yeterlilik Kurumu 2019 yılında manevi danışmanı 25.10.2019- 30929 Sayılı Resmi yazı ile aşağıdaki şekilde tanımlamıştır:

“Manevi Danışman (Seviye 6); İSG ve çevre koruma önlemleri çerçevesinde, yetkisi dahilinde ve tanımlanmış görev talimatlarına göre; farklı yaşam dönemlerindeki bireylerin din veya maneviyatla ilişkilendirdiği sorunlarıyla başa çıkma süreçlerinde bütüncül bir yaklaşımla modern danışma teknikleri ile dinî ve manevi yöntemleri birlikte kullanan; problemi konusunda danışanların hedeflerine ulaşmalarını sağlamak amacıyla bireyle ve grupla manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerini sunan ve mesleki gelişim faaliyetlerini yürüten nitelikli kişidir”²³.

Tanımlanan bu meslek profiline göre manevi danışman, sağlık tesisi, ceza infaz kurumu, sosyal hizmet kurumları ve benzeri kamu kurumlarında ve özel kurumlardaki mesleğe uygun donanıma sahip ortamlarda çalışır.

MYK manevi danışmanın başarı ölçütlerini şu şekilde belirlemiştir:

“Manevi konularda danışmanlık yapmak: Danışanın din ve maneviyatla ilişkilendirdiği olumsuzluklar ve kritik yaşam olaylarında, kayıplarla başa çıkma sürecinde ona eşlik eder. Ayrıca danışanın olumlu davranışlarının güçlendirilmesinde manevi danışmanlık sağlar.

Manevi konularda rehberlik yapmak: Danışanın karşılaştığı güçlüklerle barışması, bu esnada kendi zayıf yönleri ile yüzleşmesi ve güçlendirmesi sürecine eşlik eder. Bireyi veya grubu manevi boyut ve bunun desteklenmesi konusunda bilgilendirir.

Danışanla görüşme sürecini sonlandırmak: İhtiyaç ve talep halinde manevi eğitim programları düzenler. Danışandan yürütülen görüşme sürecine ilişkin geri bildirim alır. Aldığı geri bildirimlere göre danışanın manevi danışmanlık ihtiyacının giderilip giderilmediğini belirler. Destek ihtiyacının devam etmesi durumunda danışanla görüşmek üzere yeni bir takvim belirler.”²⁴.

Diyanet İşleri Başkanlığı sahada cezaevi, hastaneler, çocuk evleri, KYK Yurtları, Gençlik Merkezlerinde manevi danışman görevlendirmesi yaparken bu programlardan mezun olma durumunu bir ön şart

²¹ Sevede Düzgüner- Ali Ayten, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 13.

²² MYK, 2019/18.

²³ MYK, 2019/18.

²⁴ MYK, 2019/18.

olarak henüz belirlememiştir. Öncelikle din hizmetleri uzmanları olmak üzere; vaiz, Kur'an kursu öğreticisi, imam hatip, müezzin-kayyım ve öğretmen unvanlarında çalışan bütün personelin başvurabildiği²⁵ hizmet içi seminer programlarına katılım sağlanılarak manevi danışmanlık kadrolarında istihdam edildikleri görülmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığının manevi danışman adayları ve manevi danışmanlara yönelik düzenlediği eğitimlerin içerikleri DİB bünyesinde görevli ilgili alan uzmanları tarafından tespit edilmiştir. Hizmet içi eğitimlerin içerikleri incelendiğinde genel olarak manevi destek/danışmanlığın ne olduğu, danışmanlık becerileri, manevi danışmanlığın İslami arka planı ve dünyadaki uygulama örnekleri, krize müdahale süreçleri, ruh sağlığı ve din, dezavantajlı gruplara destek, yas, anlam arayışı, etik ve mesleki konular gibi çeşitli konularda oluşturulduğu görülmektedir²⁶.

Ayrıca ülkemizde manevi danışmanlık ve rehberlik alanında çalışmak isteyenlerin bilgi ve becerilerini arttırmaya yönelik çeşitli üniversitelerin açtığı sertifika programları bulunmaktadır. Bu programlardan sertifika alan kişilere bu alanda bir iş garantisi sunulmadığının altı çizilmektedir. Yalova Üniversitesi'nin Sürekli Eğitim ve Araştırma Merkezine bağlı olarak açtığı "Manevi Rehberlik Eğitim Sertifika Programı" bunlardan bir tanesidir. Programda değerler ve manevi rehberlik konuları temel alınarak, manevi danışmanlık ve rehberliğin ortaya çıkışı, uygulama alanları ve çeşitleri, İslam inancı açısından manevi danışmanlık, manevi danışmanlık ve rehberlikte temel yaklaşımlar, manevi danışmanlık ve rehberlik teknikleri, iletişim ve etkileşim vb." konular yer almaktadır²⁷. Aynı şekilde Selçuk Üniversitesi Sürekli Eğitim Merkezine bağlı olarak kişisel ve mesleki gelişim için açılan "Manevi Rehberlik Eğitimi" bu sertifika programlarından bir diğeridir. Programda "Dini danışmanlık ve rehberlikte yaklaşım ve teknikler, grupla ve bireyle görüşme teknikleri, sosyal psikoloji, bağımlılıklar, gençliğin günümüzdeki kültürel yapısı, liderlik vb." dersler verilmektedir²⁸.

1.2. Türkiye'de Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Alanındaki Lisansüstü Eğitim Programları

Türkiye'de akademik olarak çeşitli üniversitelerde 2010'lu yıllardan itibaren manevi danışmanlık lisansüstü eğitim programları tezli/tezsiz olmak üzere oluşturulmaya başlanmıştır²⁹ (bkz. Tablo 1).

Tablo 1: Türkiye'de Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Alanındaki Lisansüstü Eğitim Programları

Enstitü	Program Açılış Yılı	Program Türü
Samsun 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ³⁰	2013	Tezsiz yüksek lisans
Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ³¹	2015	Tezsiz yüksek lisans
Erzurum Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ³²	2017	Tezli/tezsiz yüksek lisans
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ³³	2018	Tezli yüksek lisans
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ³⁴	2018	Tezsiz yüksek lisans
Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ³⁵	2018	Tezsiz yüksek lisans

²⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Manevi danışman görevlendirmeleri usul ve esasları- Talimatı başvuru ile ilgili hususlar." (Erişim 13 Ocak 2022).

²⁶ Ege, "Türkiye'de Manevi Danışman Yetiştirme Eğitimi Arayışları: Yüksek Din Öğretiminin Yapısı, İstihdam Alanı ve Uluslararası Standartlar Açısından Bir İnceleme", 27.

²⁷ Yalova Üniversitesi Sürekli Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi (YÜSEM), "Manevi Rehberlik Eğitimi Sertifika Programı" (Erişim 29 Mayıs 2023).

²⁸ Selçuk Üniversitesi (SÜ), "Manevi Rehberlik Eğitimi" (Erişim 29 Mayıs 2023).

²⁹ Ege, "Türkiye'de Manevi Danışman Yetiştirme Eğitimi Arayışları: Yüksek Din Öğretiminin Yapısı, İstihdam Alanı ve Uluslararası Standartlar Açısından Bir İnceleme", 826.

³⁰ Ondokuz Mayıs Üniversitesi (OMÜ), "Dini Danışmanlık ve Rehberlik (Disiplinlerarası)" (Erişim 10 Şubat 2023).

³¹ Necmettin Erbakan Üniversitesi (NEÜ), "Dini Danışmanlık ve Rehberlik Tezsiz Yüksek Lisans Programı", (Erişim 31.08.2023)

³² Erzurum Sosyal Bilimler Üniversitesi (ESBÜ), "Dini Danışmanlık ve Rehberlik Tezsiz Yüksek Lisans Programı" (Erişim 29 Mayıs 2023).

³³ İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi (İZÜ), "Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Manevi Danışmanlık ve Rehberlik- Tezli" (Erişim 9 Şubat 2023).

³⁴ Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi "Manevi Danışmanlık Tezsiz Yüksek Lisans Programı" (Erişim 31.08.2023).

³⁵ Muş Alparslan Üniversitesi, "Manevi Danışmanlık ve rehberlik Tezsiz Yüksek Lisans" (Erişim 1.09.2023)

Tablo 2: Türkiye’de Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Alanındaki Lisansüstü Eğitim Programları-
devam

Enstitü	Program Açılış Yılı	Program Türü
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ³⁶	2018	Tezsiz yüksek lisans
Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ³⁷	2019	Tezsiz yüksek lisans
İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ³⁸	2019	Tezsiz yüksek lisans
Ankara Hacı Bayram Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ³⁹	2020	Tezsiz yüksek lisans
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü ⁴⁰	2020	Tezli/tezsiz yüksek lisans
Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ⁴¹	2020	Tezli yüksek lisans
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ⁴²	2020	Tezli/tezsiz yüksek lisans
Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ⁴³	2021	Tezli/tezsiz yüksek lisans
İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ⁴⁴	2021	Tezli yüksek lisans
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ⁴⁵	2022	Tezli/tezsiz yüksek lisans
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ⁴⁶	2022	Tezsiz yüksek lisans
Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ⁴⁷	2022	Tezsiz yüksek lisans
Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ⁴⁸	2022	Tezsiz yüksek lisans

Ankara İlahiyat Fakültesinde de 2007 yılından itibaren “Yaygın Din Öğretimi ve Uygulamaları”⁴⁹ bölümünde öğrencilere manevi danışmanlık ve rehberlik faaliyetleri için gerekli olan bilgi ve beceri kazanımı sağlanmaktadır⁵⁰.

Manevi danışmanlık ve rehberlik; teoloji ile psikoloji bilmeyi ve uygulamayı gerektirdiği için manevi danışmanın danışmanlık becerileri ve teorilerini bilmesi, psikolojinin yöntem ve tekniklerini kullanması, teoloji ve din psikolojisi konusunda eğitim alması önemlidir⁵¹. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi’nde bu durum göz önünde bulundurularak bir eğitim programı oluşturulmuştur. Üniversitede tezli ve tezsiz olmak üzere iki program bulunmakta olup ilahiyat, psikoloji ve psikolojik danışmanlık ve rehberlik bölümlerinden mezuniyet durumuna göre bilimsel hazırlık programı tüm öğrenciler için zorunlu kılınmıştır (Tablo 2).

³⁶ İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (İKÇÜ), “Manevi Destek ve Danışmanlık Tezsiz Yüksek Lisans Programı” (Erişim 1 Eylül 2023).

³⁷ Bingöl Üniversitesi, “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Tezsiz Yüksek Lisans Programı” (Erişim 31 Ağustos 2023)

³⁸ İstanbul Medeniyet Üniversitesi (İMÜ), “Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Manevi Danışmanlık ve Rehberlik” (Erişim 19 Mayıs 2023).

³⁹ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (AHBVÜ), “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Tezsiz Yüksek Lisans Programı” (Erişim 31 Ağustos 2023).

⁴⁰ Kütahya Dumlupınar Üniversitesi (DPÜ), “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Tezli/Tezsiz Yüksek Lisans Programı” (Erişim 31 Ağustos 2023)

⁴¹ Bursa Uludağ Üniversitesi (BUÜ), “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Disiplinlerarası Tezli Yüksek Lisans Programı” (Erişim 20 Şubat 2023).

⁴² Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi (ASBÜ), “Manevi Bakım Tezsiz Yüksek Lisans Programı (Türkçe)” (Erişim 29 Mayıs 2023).

⁴³ Sakarya Üniversitesi (SAÜ), “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Tezli Yüksek Lisans Programı” (Erişim 31 Ağustos 2023).

⁴⁴ İstanbul Üniversitesi, İÜ, “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik, Tezli Yüksek Lisans Programı, (Örgün Öğretim)” (Erişim 9 Şubat 2023).

⁴⁵ İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Tezli Yüksek Lisans Programı” (Erişim 31 Ağustos 2023).

⁴⁶ Çanakkale Üniversitesi (ÇOMÜ), “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Tezsiz Yüksek Lisans Programı” (Erişim 31 Ağustos 2023).

⁴⁷ Pamukkale Üniversitesi (PAÜ), “Manevi Destek ve Rehberlik Tezsiz Yüksek Lisans Programı” (Erişim 31 Ağustos 2023).

⁴⁸ Düzce Üniversitesi (DÜ), “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Tezli Yüksek Lisans” (Erişim 1 Eylül 2023).

⁴⁹ Ankara Üniversitesi (AÜ), “İlahiyat Fakültesi Yaygın Din Öğretimi ve Uygulamaları Dersleri” (Erişim 29 Mayıs 2023).

⁵⁰ Coşkunsever, *Sosyal Hizmetlerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, 198.

⁵¹ Üzeyir Ok, “Din Psikolojisinin Kullanım Alanları: Dini Danışmanlık ve Rehberlik”. *Din Psikolojisi* (Erzurum Açıköğretim Fakültesi Yay., 2012b), 1-29.

Tablo 3: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Bölümü Bilimsel Hazırlık Programı⁵²

	Ders Adı	T	U	Haftalık Ders Saati	AKTS
İlahiyat Mezunları için Bilimsel Hazırlık Programı	Psikolojiye Giriş	2	0	2	4
	Gelişim Psikolojisi I	2	0	2	4
	Psikolojik Danışma Kuramları	2	0	2	2
	Psikolojik Danışma İlke ve Teknikleri	2	0	2	3
	Psikolojik Testler	1	2	3	3
	Davranış Bozuklukları I	2	0	2	3
Psikoloji ve PDR Mezunları için Bilimsel Hazırlık Programı	Kuran Okuma ve Tecvit I	2	0	2	3
	İslam İnançları	2	0	2	3
	Siyer	4	0	4	5
	Tasavvuf I	2	0	2	4
	Tefsir Usulü	4	0	4	6
	İslam Hukukuna Giriş	2	0	2	3
	Dinler Tarihi I	2	0	2	4
	Din Psikolojisi I	2	0	2	3

* T= Teori, U= Uygulama

Bu çalışmada yer alan örneklemin eğitim aldığı Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde tezli yüksek lisans eğitim programına ve diğer üniversitelere ait zorunlu ve bölüm seçmeli ders listeleri Tablo 3 ve Tablo 4'te sunulmuştur⁵³.

Tablo 4: Bazı Üniversitelerin Manevi Danışmanlık Yüksek Lisans Programı Zorunlu Dersler Listesi

Üniversite Adı	Dönem	T	U	AKTS	Ders Adı
İstanbul Üniversitesi	I. Yarıyıl	3	0	6	Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği
		3	0	8	Din Hizmetlerinde Rehberlik ve İletişim
		3	0	8	Hristiyan Geleneklerinde Manevi Danışmanlık Teori ve Uygulamaları
		3	0	8	Manevi Danışmanlık ve Rehberliğe Giriş
		3	0	8	Manevi Danışmanlık Hizmetlerinde Din ve Toplum İlişkisini Anlamak
		3	0	8	Psikolojik Danışma İlke ve Teknikleri
		3	0	8	Ruh Hastalıkları ve Din
İstanbul Üniversitesi	II. Yarıyıl	3	0	8	Biyo-Fıkıh Manevi Bakım İlişkisi
		3	0	8	Dezavantajlı Gruplara Manevi Destek
		3	0	8	Hayatın Sonunda Manevi Bakım
		3	0	8	Kişilik Bozuklukları ve Din
		3	0	8	Madde Bağımlılığında Manevi Danışmanlık ve Rehberlik
		3	0	8	Tibbu'r- Ruhani

⁵² İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi (İZÜ), "Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Manevi Danışmanlık ve Rehberlik - Tezli" (Erişim 29 Mayıs 2023).

⁵³ Bursa Uludağ Üniversitesi (BUÜ), "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Disiplinlerarası Tezli Yüksek Lisans Programı" (Erişim 29 Mayıs 2023).

Tablo 5: Bazı Üniversitelerin Manevi Danışmanlık Yüksek Lisans Programı Zorunlu Dersler Listesi- devam

Üniversite Adı	Dönem	T	U	AKTS	Ders Adı
Sabahattin Zaim Üniversitesi	I. Yarıyıl	3	0	7,5	İleri İstatistik
		3	0	7,5	İslam Maneviyatı ve Tasavvuf
		2	0	4	Psikolojiye Giriş
		2	0	4	Psikolojik Danışma Kuramları
	II. Yarıyıl	3	0	7,5	Bölüm Seçmeli Ders
		3	0	7,5	Bölüm Seçmeli Ders
		2	0	7,5	Yüksek Lisans Semineri
		2	4	9	Manevi Danışmanlık Uygulamaları II
Uludağ Üniversitesi	I. Yarıyıl	3	0	4	Araştırma Teknikleri ve Yayın Etiği
		0	1	2	Tez Danışmanlığı I
				24	Seçmeli Ders
	II. Yarıyıl	0	2	5	Seminer
		0	1	1	Tez Danışmanlığı II
				24	Seçmeli Ders
	III. Yarıyıl	4	0	4	Yüksek Lisans Uzmanlık Alan Dersi I
		0	1	26	Tez Danışmanlığı III
	IV. Yarıyıl	4	0	4	Yüksek Lisans Uzmanlık Alan Dersi II
		0	1	26	Tez Danışmanlığı IV

Tablo 4: Bazı Üniversitelerin Manevi Danışmanlık Yüksek Lisans Programı Bölüm Seçmeli Dersler Listesi

Üniversite Adı	Dönem	T	U	AKTS	Ders Adı
Sabahattin Zaim Üniversitesi	I. Yarıyıl	3	0	7,5	Manevi Danışmanlığa ve Rehberliğe Giriş
		3	0	7,5	Manevi Danışma ve Rehberliğin Teolojisi
		3	0	7,5	Manevi Danışma Rehberlik İlke ve Teknikleri
		3	0	7,5	Manevi Danışmanlık Uygulamaları
		3	0	7,5	İleri Din Psikolojisi
		3	0	7,5	Aile Sorunları ve Dini Danışmanlık
		3	0	7,5	Manevi Danışmanlık ve Rehberlikte Toplum Sosyolojisi ve Antropolojisi
		3	0	7,5	Çokkültürlülük
		3	0	7,5	Din Felsefesi
		3	0	7,5	Kültüre Duyarlı Psikolojik Danışmanlık
		3	0	7,5	Adli Psikoloji
		3	0	7,5	Manevi Sosyal Hizmet ve Manevi Sosyal Bakım
		3	0	7,5	Yetişkin Psikolojisi ve Patolojisi
		3	0	7,5	Bireyle İleri Psikolojik Danışma ve Uygulamaları
Sabahattin Zaim Üniversitesi	I. Yarıyıl	3	0	7,5	İslam Medeniyetinde Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık
		3	0	7,5	Manevi Danışma ve Rehberlikte Olgu Tartışması
		3	0	7,5	Bilişsel Davranışçı Terapi
		3	0	7,5	Bilimsel Araştırma Yöntemleri

Tablo 4: Bazı Üniversitelerin Manevi Danışmanlık Yüksek Lisans Programı Bölüm Seçmeli Dersler Listesi- devam

Üniversite Adı	Dönem	T	U	AKTS	Ders Adı
Sabahattin Zaim Üniversitesi	II. Yarıyıl	3	0	7,5	Manevi Danışmanlıkta Bireyi Tanıma Teknikleri
		3	0	7,5	Manevi Danışmanlıkta Etkili ve Sağlıklı İletişim
		3	0	7,5	Manevi Danışmanlık ve Rehberlikte Etik Değerler
		3	0	7,5	Dinler Tarihi
		3	0	7,5	Anormal Psikoloji
		3	0	7,5	Sosyal Hizmet Kurumlarında Manevi Danışmanlık Uygulamaları
		3	0	7,5	Benötesi Psikoloji
		3	0	7,5	İleri İstatistik
		3	0	7,5	Çağdaş Psikolojik Danışma Kuram ve Teknikleri
		3	0	7,5	Grupla İleri Psikolojik Danışma ve Uygulamaları
		3	0	7,5	Pozitif Psikoloji
		3	0	7,5	Manevi Danışmanlıkta Dini ve Fıkhi Meseleler
		3	0	7,5	Genel Psikopatoloji
		3	0	7,5	Sağlık Kurumlarında Manevi Bakım ve Uygulamaları
Uludağ Üniversitesi	I. Yarıyıl	3	0	8	Psikolojik Danışmanlık İlke ve Teknikleri
		3	0	8	Sağlık-Din İlişkisi
		3	0	8	Felsefi Antropoloji ve Din
		3	0	8	İslam Düşünce Geleneğinde Manevi Destek
		3	0	8	Dezavantajlı Bireyler için Manevi Destek ve Rehberlik
		3	0	8	Cezaevlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik
	II. Yarıyıl	3	0	6	Dini Danışmanlık ve Rehberlik
		3	0	6	Aile içi Sorunların İyileştirilmesinde Manevi Danışmanlık
		3	0	6	Sosyolojik Açıdan Manevi Danışmanlık ve Rehberlik
		3	0	6	Özel Gruplara Manevi Danışmanlık
		3	0	6	Manevi Rehberlik ve Tasavvuf
		3	0	6	Osmanlılarda Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Alanları
		3	0	6	Yaşlılık Döneminde Manevi Destek ve Rehberlik
İstanbul Medeniyet Üniversitesi		3	0	6	İletişim ve İnsan İlişkileri Kuramları
		3	0	6	Manevi Bakım ve Danışmanlıkta Kötülük Problemi
		3	0	6	Gözetimli Manevi Danışmanlık Uygulamaları
		3	0	6	Din Psikolojisine Giriş
		3	0	6	Sosyal Hizmete Giriş
		3	0	6	Dini Kaynaklarda Manevi Bakım ve Danışmanlık
		3	0	6	Psikolojiye Giriş
		3	0	6	Manevi Bakım ve Danışmanlık Kategori ve Türleri
		3	0	6	Bireyi Tanıma Teknikleri

Tablo 4: Bazı Üniversitelerin Manevi Danışmanlık Yüksek Lisans Programı Bölüm Seçmeli Dersler Listesi- devam

Üniversite Adı	Dönem	T	U	AKTS	Ders Adı
İstanbul Medeniyet Üniversitesi		3	0	6	İletişim ve İnsan İlişkileri Kuramları
		3	0	6	Manevi Bakım ve Danışmanlıkta Kötülük Problemi
		3	0	6	Gözetimli Manevi Danışmanlık Uygulamaları
		3	0	6	Din Psikolojisine Giriş
		3	0	6	Sosyal Hizmete Giriş
		3	0	6	Dini Kaynaklarda Manevi Bakım ve Danışmanlık
		3	0	6	Psikolojiye Giriş
		3	0	6	Yaşam Dönemleri ve Uyum Sorunları
		3	0	6	Ruh Sağlığı ve Din
		3	0	6	Krizle Müdahale
		3	0	6	Kısa Süreli Psikolojik Danışma Yaklaşımları ve Teknikleri
		3	0	6	Manevi Bakım ve Danışmanlık Kategorisi ve Türleri
		3	0	6	Bireyi Tanıma Teknikleri
	3	0	6	Manevi Bakım ve Danışmanlık Kategorisi ve Türleri	

Ülkemizde MYK tarafından ulusal meslek standartları oluşturulmuş lisans seviyesinde manevi danışmanlık ve rehberlik dersleri eğitim fakültesi ve psikolojik danışmanlık ve rehberlik bölümlerinde Pamukkale üniversitesi, Anadolu Üniversitesi, Medipol Üniversitesi ve bazı üniversitelerde vardır⁵⁴. Manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti verecek kişileri yetiştiren ilahiyat lisans programlarında lisans düzeyinde manevi danışmanlık ve rehberlik dersleri mevcuttur ancak alana ilişkin eğitim programlarının lisans düzeyinde geliştirilmesi ve uygulamaya yönelik derslere programlarda yer verilmesi önemlidir⁵⁵. İlahiyat fakültelerinin kuruluş amacı dikkate alınarak yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Alanda çalışan manevi danışmanlar tecrübe ve formasyon sorunu yaşamaktadır⁵⁶. Bu kapsamda ilahiyat fakülteleri programlarında bir meslek olarak manevi danışmanın nasıl yetiştirileceği konusu tartışılmaktadır. Özellikle manevi danışmanlık mesleği için ilahiyat temel eğitim alanı ile psikoloji/psikoterapi dersleri verilebilir mi soruları gündeme gelmektedir. Ülkemizde manevi danışmanlık ve rehberlik alanında eğitim, lisansüstü programları çerçevesinde gerçekleştirilmektedir.

Manevi danışmanlığın sağlıklı yürütülebilmesi için gerekli iki adımdan biri süpervizör rehberliğinde yürütülmesi ve diğeri süpervizör eğitimidir. Lisansüstü programlarda staj ve uygulama boyutu ülkemizde büyük bir boşluktur. Özellikle Türkiye’de manevi danışmanlık alanında profesyonel mesleki gelişmelerin yeni olması süpervizörlük aşamasında ilerlemeyi zorlaştırmaktadır. Lisansüstü programlarda ders veren akademisyenlere ya da öğrencilere süpervizörlük yapacaklarla ilgili herhangi bir eğitim mevcut değildir. Alandaki eksikliğin alan uygulamalarının devamıyla birlikte önemli bir ihtiyaç olarak ortaya çıkacağı kaçınılmazdır. Çünkü alanda çalışan kişilerin uygulamalarının uygunluğunun tartışılmaya, bu personelin mesleki olarak yönlendirilmeye ve sürekli gelişim içerisinde olmaya gereksinimi olduğu açıktır. Bu noktada akademisyenlerin de süpervizyonu nasıl yerine getireceği konusunda ortak bir bakış açısına sahip olması gerekmektedir⁵⁷.

⁵⁴ Pamukkale Üniversitesi (PAÜ), “Eğitim Bilgi Sistemi” (Erişim 5 Eylül 2023); Anadolu Üniversitesi, “Eğitim Bilgi Sistemi” (Erişim 19 Eylül 2023); Medipol Üniversitesi “Eğitim Bilgi Sistemi” (Erişim 19 Eylül 2023).

⁵⁵ Coşkunsever, *Sosyal Hizmetlerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, 465.

⁵⁶ Saadettin Özdemir, “Diyadin Hizmetleri Açısından İlahiyat Fakültesi Programları”, *Din ve Bilim Muş Alparslan İslami İlimler Dergisi* 2/1 (2018), 3.

⁵⁷ Ege, “Türkiye’de Manevi Danışman Yetiştirme Eğitimi Arayışları: Yüksek Din Öğretiminin Yapısı, İstihdam Alanı ve Uluslararası Standartlar Açısından Bir İnceleme, 824-832.

1.3. Yurtdışında Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Alanında Lisansüstü Eğitim Programları

İngiltere’de manevi danışmanlar kişilerin evlilik, doğum, hastalık, kriz durumları, ölümle başa çıkma, yas süreci gibi önemli zamanlarında hizmet vermektedir. İngiltere’de din hizmetleri manevi danışmanlık kapsamında, sosyal ve davranışsal bilimlerle, dini ve teolojik çalışmalarla koordineli olarak sürdürülmektedir⁵⁸.

İngiltere’de bulunan, Manevi Bakım ve Danışmanlık Derneği (Association of Pastoral Care and Counselling), Britanya Psikolojik Danışmanlık Derneğinin (British Association for Counselling) yedi alt biriminden biri olarak faaliyet göstermektedir⁵⁹.

Nottingham’da Manevi Danışmanlık ve Rehberlik kurumu (The Institute of Pastoral Counselling) vardır. Kurumda manevi danışmanlıkla ilgili sertifika veren bir program yürütülmektedir. İki yıllık programın, akademik olarak Wales Üniversitesi tarafından geçerliliği sağlanmaktadır. Program; Britanya Psikoloji Derneğinin (BACP) bireysel akreditasyon için geçerli kabul ettiği şartlara uygun olarak hazırlanmıştır. Programa 150 saatlik kursu bitiren kişiler katılmaktadır. Program; kişilere danışmanlık teorisi ve becerisi konusunda 300 saatlik bir eğitim vermeyi amaçlamaktadır. Program kapsamında; teori, kişisel gelişim ve manevi ve teoloji konuları bulunmaktadır. Programda uygulamaya yönelik yoğun çalıştaylar (workshop) mevcuttur. Ayrıca program bireysel çalışmalarla, yazılı ödevlerle, klinik uygulama ve bireysel danışmanlıklarla desteklenmektedir. Klinik uygulamada bir manevi danışman adayının kursa devam ettiği sürece 250 saatlik bir pratik yapması talep edilir. Ayrıca klinik uygulamada adaylar en az 40 saat danışan olarak danışmaya girerler.

Programın ilk yılında insan gelişimi ve ilişkileri hakkında 150 saat teorik olarak dersler mevcuttur. Ayda bir üç ayrı haftada üç günlük workshoplar gerçekleştirilir. Gelişim aşamalarını manevi danışman teorik olarak öğrenir, klinik uygulamalarda kullanabilecek düzeye gelir. İkinci yılında ise 150 saat 6 ay boyunca pratik uygulamaya yönelik çalışmalar yapılır⁶⁰.

Amerika’da manevi danışmanlık eğitiminin kuramsallaştığı ve sistematik olduğu görülmektedir. Amerika’da yükseköğretim düzeyinde kendisine yer bulan manevi danışmanlık eğitimi, teoloji ve psikoloji ile iş birliği içinde, daha çok uygulamaya yönelik yapıda gerçekleştirilmektedir⁶¹.

Amerika’da manevi danışmanlık, meslek grubu olarak danışmanlığın bir alt grubu olarak görülmektedir. Manevi danışmanın meslek olarak ayırt edici özellikleri de belirlenmiştir. Bu mesleği yapmak isteyenlerin aldığı eğitim ve içeriğinin kriterlerini belirleyen en yaygın kurum AAPC olarak bilinen Amerikan Dini Danışma Kurumu’dur. AAPC’ye göre manevi danışmanlık; “Danışmanlık alanının bağımsız bir formudur. Danışman, danışanın ruh sağlığını korumak için psikolojik anlama yöntemlerinin yanı sıra manevi kaynakları da kullanır. Bu işi yapan bireyler ise, yalnızca zihin sağlığı konusunda değil aynı zamanda din ve teoloji konusunda da formasyona sahip olmalıdırlar.”

AAPC misyonunu, “Bireylere, ailelere ve topluma onları maneviyatla kuşatarak ve bakım, danışmanlık ve psikoterapi yollarını kullanarak umut, ruhsal bütünlük, esenlik getirmektir.” şeklinde tanımlamaktadır⁶².

2. Yöntem

Araştırmamızda Manevi Danışmanlık ve Rehberlik alanında yüksek lisans yapan kişilerin beklentilerini tespit etmek amacıyla katılımcılarla yarı yapılandırılmış mülakat gerçekleştirildi. Elde edilen veriler nitel

⁵⁸ Üzeyir Ok, *Dini Danışmanlık: Tanım ve Tarihi*. ed. Nurullah Altaş- Mustafa Köylü (Ankara: Gündüz Yayınları, 2012a), 44.

⁵⁹ Üzeyir Ok, “İnanç Bakım Danışmanlığı: Bir Model Geliştirme Denemesi”. I. Din Hizmetleri Sempozyumu, (3-4 Kasım 2007) (2008), 566-570.

⁶⁰ Ok, “İnanç Bakım Danışmanlığı: Bir Model Geliştirme Denemesi”, 566-570.

⁶¹ Havva Sinem Uğurlu, “Dini Danışmanlık Eğitim: Amerika Örneği”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırması Dergisi* 6/5 (2017), 2522.

⁶² Uğurlu, “Dini Danışmanlık Eğitim: Amerika Örneği”, 2524-2527.

araştırma yöntemlerinden içerik analiziyle değerlendirildi. Son yıllarda sosyal bilimler alanında nitel araştırmaların arttığı görülmektedir. Nitel araştırma yöntemleri, araştırmanın uygulandığı ortamı anlamaya, tanımaya yöneliktir. Özellikle bu yöntemler sonuçlara olan etkileri açıklama konusunda daha hassas oldukları için gerçekleri çok boyutlu olarak değerlendirme olanağı sunmaktadır⁶³. Araştırmamızda nitel araştırma desenlerinden olan içerik analizinden, yarı yapılandırılmış mülakat tekniklerinden ve katılımcı gözlemden yararlanılmıştır.

2.1. Katılımcıların Özellikleri

Araştırmanın çalışma alanını Uludağ Üniversitesi Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (MDR) alanında yüksek lisans yapan katılımcılar oluşturmaktadır. 23-56 ($\bar{x}=32,25$) yaş aralığında bulunan katılımcılardan 11'i kadın, bir katılımcı erkektir. Erkek katılımcı yüksek lisans programında az olduğu için tek kişidir. Çalışmamızda cinsiyet faktörü değerlendirilmemiştir. Bu durum MDR alanında lisansüstü eğitim alan kişilerin çoğunun kadın olmasından kaynaklanmaktadır. Katılımcıların lisans öğrenim durumu değerlendirildiğinde bir katılımcının psikolojik danışmanlık ve rehberlik mezunu olduğu diğerlerinin ilahiyat alanında lisans eğitimi aldığı tespit edilmiştir. Katılımcıların meslekleri değerlendirildiğinde 1 psikolog, 2 Kur'an kursu öğreticisi, 1 Diyanet İşleri Başkanlığı memuru, 1 anaokulu öğretmeni, 1 manevi danışman, 3 vakıf çalışanı, 1 hemşire ve 2 öğrenci olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada ses kayıtları yazıya aktarıldıktan sonra içerik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen veriler doğrudan alıntılarla aktarılmaya çalışılmıştır. Araştırmada alıntılar K1, K2, K3, ... şeklinde katılımcılar kodlanarak aktarılmıştır.

Çalışmaya ilişkin olarak Bursa Uludağ Üniversitesi Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan 24.06.2022 tarih ve 2022-06 sayılı onay yazısı ile gerekli yasal izin alınmıştır.

Katılımcılardan elde edilen veriler altı tema altında ele alınmıştır. Bu temalar manevi danışmanlığa dair algıları (manevi danışmanlık ve rehberlik tanımları), manevi danışmanlık alanından beklentileri (manevi danışmanlık mesleğini tercih sebepleri, uzmanlaşmak istedikleri alan, manevi danışmanın nitelikleri hakkında beklenti, Türkiye'de MDR'nin olmasını istedikleri alanlar), Türkiye'de manevi danışmanlık alanında yapılan akademik çalışmalarla ilgili görüşleri, katılımcıların yurt dışında manevi danışmanlık alanında yapılan akademik çalışmalarla ilgili görüşleri, katılımcıların eğitim aldıkları gördükleri lisans programı ile ilgili değerlendirmeleri ve beklentileri, lisansüstü eğitim programı ile ilgili önerileri şeklindedir.

3. Bulgular ve Yorumlar

3.1. Katılımcıların Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Alanına Dair Algıları/Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Tanımları

Araştırma kapsamında katılımcılara manevi danışmanlık ve rehberlik alanına dair algılarını belirleyebilmek için çeşitli sorular yönlendirilmiştir. Katılımcılardan bazıları manevi danışmanlık ve rehberliği hayatın her aşamasında duyulan bir manevi bir gereksinim ve destek olarak değerlendirmiştir (K1, K3, K9, K12).

"Bence manevi danışmanlık insanın hayatın her aşamasında kişinin ihtiyaç duyduğu yardım elinin onunla birlikte olmasıdır. Bu çocukluk olabilir, yetişkinlik olabilir, yaşlılık olabilir, eş seçimi olabilir yani hayatın her aşaması manevi danışmanlığın kapsamındadır" (K1).

"Manevi danışmanlık aslında herkesin ömrünün pek çok zamanında ihtiyaç duyduğu bir müessesedir yani insanın hayatının belirli zamanlarında ona ışık tutacak bir rehberin, bir yoldaşın, bir refikin var olması ve onun oluşturduğu hizmetin adıdır aslında yani sadece profesyonel bir bilim dalı ya da profesyonel bir meslek dalı gibi görmüyorum ben manevi danışmanları. Zaten tarih içerisinde de

⁶³ Nesrin Işıkoğlu, "Eğitimde Nitel Araştırma (Qualitative Research in Education)", *Eurasian Journal of Educational Research* 20 (2005), 158-165.

yıllardır yapılan bir şey aslında baktığımızda. Biz şimdi yozlaştığımız ve bu değerlere uzak kaldığımız için ve bu danışmanlığı yeniden test etmeye, bu mirası canlandırmanın yolunu arıyoruz” (K9).

Psikoloji ve manevi danışmanlık disiplin olarak aynı ortak amacı taşımaktadır. Her ikisi de insanı anlamak, sorunlarına destek olmak ve çözüm üretmek için yola çıkar. Farklı epistemolojik noktaları ve felsefelere sahip olsalar da her iki alan da bireyin ruhsal özelliklerine, problemlerine ve bunların çözüm yollarına odaklanmaktadır. Her iki alanın da amacı bireyin mutluluğu, sağlıklı bir ruh sağlığına sahip olması için kişiyi desteklemek ve korumaktır⁶⁴. Bazı katılımcılar interdisipliner olan manevi danışmanlığı psikolojik danışma ilke ve teknikleri ile olan ilişkisini ön plana çıkararak tanımlamaktadır (K4, K5).

“Manevi danışmanlık insanlara hem ruhsal hem de psikolojik olarak onların günlük hayattaki sıkıntılarını, problemlerini çözmek için onlara sağlanan bir yardım desteğidir. Hem günlük hayattaki hem de işte genele yansıyan bütün hallerini çözmek için bir yardımdır, bir destektir” (K4).

“Bence manevi danışmanlığı vaaz ve irşattan ayıran şey psikolojik ilke ve teknikler kullanılıyor olmasıdır. Merkeze psikolojiyi aldığımızı düşünmüyorum yine dini kaynaklar var hatta ben bunu şu olarak ifade etmeyi daha çok doğru görüyorum; psikolojik danışma ilke ve teknikleri kullanılarak ve dini kaynaklardan yararlanılarak temelde yani manevi danışmanlıkta bence yine din olgusu var. Sonuç olarak psikolojinin bugüne kadar yüzyıllardır yaptığı araştırmalardan dolayı bir verisi vardır ve oluşturulan kuramların kimisi bizim toplumumuza uygun kimisi Müslüman toplumuna uygun değil. Ancak insan psikolojisinde elde ettikleri verilerin yadsınamaz bir potansiyeli de vardır, onları kullanmak gerektiğini düşünüyorum ben açıkçası (K5).

Yaşamda insanın temel amaçlarından biri anlamlı bir hayat oluşturmaktır. Anlam arayışı hayatta temel anlam ihtiyacından kaynaklanmaktadır⁶⁵. Bazı katılımcılar manevi danışmanlığı kişinin anlam arayışına rehberlik edebilmektir şeklinde tanımlamaktadır (K2, K7, K11).

“Manevi danışmanlık insan ile bir bütün olarak ele alıp manevi boyutunu ruhi durumunu doyurabilmektir, mutmain oldukları duygusunu verebilmektir belki de en önemlisi insanların anlam arayışlarına cevap bulmaları noktasında rehberlik edebilmektedir (K2).

Bulgulara göre katılımcıların çoğu manevi danışmanlık ve rehberliği hayatın her aşamasında duyulan bir manevi bir gereksinim ve destek olarak görmektedir. Ayrıca çoğuna göre manevi danışmanlık ve rehberlik kişinin manevi kaynaklarını kullanmasına destek olmaktır. Bazı katılımcılar interdisipliner olan manevi danışmanlığı psikolojik danışma ilke ve teknikleri ile olan ilişkisini öne çıkararak tanımlamaktadır. Bazı katılımcılar ise manevi danışmanlığı kişinin anlam arayışına rehberlik edebilmektir şeklinde tanımlamaktadır. Danışmanlıkta maneviyatı ele almak, danışanlara yaşamdaki anlam ve amacı keşfetmelerinde yardımcı olmaya yönelik çeşitli yaklaşımları kullanmak anlamına gelir. Danışanlar sorunlarını ve kaygılarını dile getirirken danışmanlar, danışanın seçimlerini keşfetmesini kolaylaştıracak temaları ve anlatımları aktif olarak dinlemelidir. Bir kişinin yaşamındaki manevi etkilerin göz önünde bulundurulması, danışmanın danışanı daha iyi anlamasına, ihtiyaçlarına yanıt vermesine ve danışanın ilgi ve yetenekleriyle uyumlu kaynaklar ve seçenekler sağlamasına yardımcı olacaktır⁶⁶.

3.2. Katılımcıların Manevi Danışmanlık Mesleğini Tercih Sebepleri

İnsan, yaşamında farklı konular ve gelişim evrelerinde maneviyata ve manevi danışmanlığa gereksinim duymaktadır⁶⁷. Katılımcılardan bazıları geniş bir yelpazede uygulama alanı bulan manevi danışmanlık konusunda çok fazla ihtiyaç olduğunu fark ettiklerini bundan dolayı alana yöneldiklerini ifade etmektedir (K2, K3, K6, K7, K10).

“Özellikle buna başta ülkemizdeki kişilerin ihtiyacı olduğunu düşünüyorum. İnsanlar evet psikoloğa giderek psikiyatriste giderek sorunlarının bir kısmıyla baş edebiliyorlar ama bir yanlarının hep eksik

⁶⁴ Zuhâl Ağılkaya Şahin, “Din ve Psikoloji Arasındaki Uçurum Gerçekten Ne Kadar Derin?”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/3 (2018), 1611-1612.

⁶⁵ Abdülkerim Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2002), 28.

⁶⁶ Mary Thomas Burke – Jane Carville Chauvin – Judith G. Miranti, *Religious and Spiritual Issues in Counseling* (New York: Brunner-Routledge, 2005), 6.

⁶⁷ Coşkunsever, *Sosyal Hizmetlerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, 21.

kaldığını görüyoruz. Aslında bunu eksik bırakanın dini bakış açısının eksikliğinden kaynaklandığını görüyorum” (K3).

“Biz manevi danışmanlık yapan kişiler olarak manevi danışmanlık alanını ilk zamanlarda irşat ve tebliğ çalışmaları ile örtüştürüyorduk. Modern çağda ilimlerin disiplinler arası olması çalışma alanında psikolojinin çok fazla ön planda olması bende bir şu çağrışımı yaptı yani salt irşat ve tebliğ çalışmalarının doyurucu olmadığını derinliklere inmemiz gerektirdiğini hissettirdi. Bu dönemin insanına sanki yaklaşım metodu da manevi danışmanlık ve rehberlik. Modern insanın bunalımından arınması şart çünkü insana haz, hız, lüks yetmiyor. Hatta Maslow’un herhalde kuramında vardı insanlar psikolog ve psikiyatrlistlere gidip şunu soruyorlar “her şeyim var ama neden mutlu olamıyorum? Bu duruma bir çare bir ilaç var mı?” Belki Batı’da olmamız sebebi ile bunu daha çok gözlemliyoruz” (K2).

Bazı katılımcılar bu alanda yetenekleri olduğunu fark ettikleri, kendilerini hep bu alanda bir şeyler yaparken bulduklarını ifade etmektedir (K4, K1, K8, K12).

“Çünkü kendimi her zaman bu dediğim tür şeylerde bir şeyler yaparken buldum yani bu yaşıma kadar olan tüm süreçlerde birilerine yardım etmek, birilerinin iyileştiğini iyi olduğunu görmek, birilerine şifa olduğumu görmek beni çok mutlu etti. Her zaman böyle yani hep de bu tarz yerlerin içerisindeydim. Zaten sonra da bu alanı gördüm çok bana uygun olduğunu düşündüm” (K4).

“Ben hemşirelik mesleğini icra ettiğimden dolayı zaten manevi danışmanlığın içerisinde olduğum kanaatindeyim hep hastalarla sürekli ilişki kurduğum dönem boyunca sadece onların bedensel ihtiyaçlarına cevap vermiyoruz aynı zamanda onların ruhsal ihtiyaçlarına da cevap veriyoruz. Ben bu mesleği zaten hayatta icra ettiğim için bir de bu alanda lisansüstü eğitim almak istedim” (K1).

“Benim bir hayat felsefem var. Hayat felsefem: “İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır” o benim hep hayat düsturumdur. Manevi danışmanlığı da bu düstura uygun olduğunu düşündüğüm için tercih ettim” (K12).

Bazı katılımcılar ise manevi danışmanlık ve rehberlik alanını kendi manevi ihtiyaçlarına ışık tutmak ve çevresine yardımcı olmak için tercih ettiğini belirtmektedir (K9, K11).

“Manevi danışmanlıkla ilgili aslında kendime ışık tutmak, kendi varoluş sancılarımı da gidermek adına bu ilimden, bu ilmin müktesebatından yararlanmak istedim. Harici olarak da ilişkide bulunduğum insanlara; ailem, anne-babam, kardeşlerim, arkadaşlarım, velilerim, ilgilendiğim genç kardeşlerim... onlara daha faydalı olabilmek adına başlamış oldum” (K9).

Bulgulardan çıkan sonuca göre katılımcıların çoğu yaşamda manevi danışmanlık ihtiyacını fark ettikleri için alanda lisansüstü eğitim almak istemektedir. Bazı katılımcılar ise kendilerini yaşamlarında hep bu alan içinde bulduklarını belirterek, insanlara destek verirken daha profesyonel destek olmayı istemektedir. Ayrıca bu konudaki yeteneklerini fark etmişlerdir.

3.3. Katılımcıların Uzmanlaşmak İstedikleri Alanlar

Katılımcıların manevi danışmanlık ve rehberlik alanından beklentilerini tespit etmek amacı ile hangi alanda uzmanlaşmak istedikleri sorusu yönlendirilmiştir.

Katılımcılardan iki kişi hastanelerde (K1, K10), iki kişi ADRB’de (K3, K11), iki kişi okullarda (K7, K8), bir kişi cezaevinde (K6), bir kişi manevi yönelimli psikolojik danışmanlık alanında (K5), bir kişi de özellikle sanat ve müzik terapide (K9) uzmanlaşmak istediklerini, iki kişi henüz karar vermediğini (K4, K12) ifade etmiştir.

Katılımcıların uzmanlaşmak istedikleri alanlardan bazıları aşağıda verilmiştir.

“Özellikle hastanelerde yabancı hastalara manevi danışmanlık yapmak istiyorum. Göçmenlere bakan hastaneler var. Orada psikolog ve manevi danışmanlar var ama hizmet alamıyorlar. Dil problemi var. Arapça konuşamıyorlar destek olamıyorlar. Ben Suriyeliyim onlara manevi danışman olarak yardımcı olabilirim” (K10).

“Ben psikoloji alanında eğitim aldım. Özellikle manevi yönelimli bir psikolojik danışman olmak hedeflediğim şeydi. Ben özellikle psikolojik danışma oturumlarında maneviyatın konuşulması, en azından ötelenmemesi, yok sayılmaması gerektiğini düşünüyorum” (K5).

“Ben pratikteki bazı terapi yöntemlerinin insan üzerinde tesiri olduğunu düşünüyorum. Bu ezvaki ruhani'ye denilen ruhun meylettiği zevklerle ruhu iyileştirme metotları konusunda biraz ilgiliyim, sanat terapi denilen husus. Bu artık modern dünyada psikoloji alanının da çok ilgilendiği bir şey art terapi, müzik terapi manevi danışmanlık konusunda bu alanda uzmanlaşmak istiyorum (K9).

Bulgulara göre katılımcılar hastaneler, okullar, cezaevleri, manevi yönelimli psikolojik danışma, cezaevi gibi birçok farklı alanda uzmanlaşmak istemektedir. Uzmanlaşmak istedikleri alanları kendi yetenekleri ve donanımları doğrultusunda belirlemeye çalıştıkları gözlenmiştir.

3.4. Katılımcıların Manevi Danışmanın Nitelikleri Hakkındaki Beklentileri

Katılımcıların manevi danışmanlık ve rehberlik alanı ile ilgili beklentilerini tespit etmek amacıyla adaylardan manevi danışmanda bulunması gereken üç niteliği paylaşmaları istenmiştir.

Katılımcılardan bazıları manevi danışmanın manevi açıdan donanımlı ve dini hassasiyetleri olması gerektiğini belirtmiştir (K2, K5, K6, K9).

“Olaylara böyle maddeci bakmaması lazım yani yaşanan her şeyin arkasındaki hikmeti görebilmeli, yani irfan gözüyle bakabilmeli, bunun için çabalamadıkça bu kısım çok köreliyor. Çok maddeci bir bakış açısı oluşuyor bence bu kadar dezavantajlı bireylerle çalışıyorsa bu irfan bakış açısına sahip olmalı” (K6).

“Manevi danışmanın öncelikle kesinlikle kendini tanınması çok önemli, ikincisi olarak manevi açıdan donanımlı olmalı ve kesinlikle sürekli kendini geliştirmeye açık olması lazım. Manevi refiklik teknik bir konu değil yani bunun anlamı olmalı, amacı olmalı” (K2).

Danışanın dini ve manevi değerlerine saygı duymak manevi danışmanlık ve rehberliğin önemli adımlarındandır. Etkili danışmanlık sürecinde danışanın bireysel ve kültürel farklılıklarına saygı göstermek gerekir⁶⁸. Katılımcılardan bir kısmı manevi danışmanın saygılı olması gerektiğini ifade etmiştir (K8, K5, K2).

“Bence olmazsa olmaz yani danışan varsa insan varsa saygıdır; bireysel farklılıklara saygıdır, kültüre saygıdır, her anlamda insana saygıdır” (K5).

Katılımcılardan bir kısmı manevi danışmanda bulunması gereken özellikler olarak etkili iletişim ve güvenilir olması gerektiğini belirtmiştir (K3, K7, K11).

“Tatlı dilli olmalı ve üslup açısından karşı tarafın kendini rahat bir şeylerini anlatabileceği, biri bir şey sorarken çekilmeyecek ya işte bu da sorulur mu diye düşünmeyen, mesela insanların kendilerini dertlerini rahatça açabildikleri kişiler olmalıdır” (K3).

“Çok farklı insanlarla etkili iletişim becerilerimizin olması lazım. İyi bir bilginiz olabilir ama bunu nasıl aktaracağını, nasıl iletişim kuracağını, nasıl destek olabileceğini bilmek de çok önemli” (K7).

Etkili bir manevi danışman değişime açık olur. Kendisi ve sosyal çevresi ile ilgili verdiği kararların farkındadır. Gereksinim duyduğunda önceden verdiği kararları değiştirme esnekliğine sahip kişidir. Yeni eylem programlarına ve davranış değişikliğine açık, kendini geliştirme çabası içinde olandır⁶⁹. Katılımcılardan bazıları ise işini severek yapmasını ve kendisini sürekli geliştirmesi gerektiğini belirtmiştir (K1, K12).

“Etkili bir manevi danışman olması için öncelikle işini severek yapmalıdır. İkincisi özverili olmalıdır yani isar yapabilmelidir kendinden verebilmelidir. Üçüncüsü de bir manevi danışman ilimden ve gelişmelerden hiçbir zaman kopmamalıdır çünkü hayat sürekli değişen yenilenen bir devinim içerisinde manevi danışmanın kendini sürekli geliştirmesi önemlidir (K1).

⁶⁸ Coşkunsever, *Sosyal Hizmetlerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, 188-189.

⁶⁹ Coşkunsever, *Sosyal Hizmetlerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, 186-187.

Manevi danışmanın uzmanlık alanlarından biri danışanın ruh sağlığını korumak için danışana manevi ve psikolojik destek olmaktadır. Dolayısıyla klinik psikolojide kullanılan bazı psikolojik ilke ve tekniklere hâkim olması gerekmektedir⁷⁰. Özellikle yurt dışında Hollanda, Almanya ve İngiltere başta olmak üzere “pastoral danışmanlık” kapsamında hazırlanmış programlarda psikolojik ilke ve teknikleri, danışmanlık teknikleri vb. klinik psikoloji derslerinin yer aldığı görülmektedir⁷¹. Günümüzde Batıda etkili bir manevi danışman yetiştirmek için İlahiyat fakülteleri ve klinik enstitüler ortak çalışmaktadır⁷². Araştırmada katılımcılardan bir kısmına göre manevi danışman farklı disiplinlerde özellikle psikoloji alanında eğitim almış olmalı, psikolojik ilke ve teknikleri kullanabilmelidir (K7, K5).

“Manevi danışmanın psikolojik ilke ve teknikleri bilmesi diyebilirim yani böyle bir eğitim alanda hizmetin kalitesini artırıyor” (K5).

Bulgulara göre katılımcıların çoğu manevi danışmanın manevi donanım ve dini hassasiyete sahip olması gerektiğini ifade etmektedir. Manevi desteği veren kişinin rehberlik ettiği alanı eyleme geçirmiş olması önemlidir. Katılımcılardan bir kısmı manevi danışmanın etkili iletişime sahip olması ve güvenilir olması gerektiğini belirtti. Manevi danışmanların kişisel özellikleri, yetenekleri ve insani özellikleri (empati, sabır, kolay iletişime geçme, vb.) mesleklerini uygulamaları ve gereken yeterliliğe sahip olabilmeleri için önemlidir. Bir kişi ilahiyat alanında eğitim aldığı ve manevi danışman olarak çalışmaya başladığında, öğrendikleri teoride kalmamalı, tüm yaşamını ve davranışlarını şekillendirebilmelidir⁷³.

Ayrıca manevi danışmanın din, dil, ırk gözetmeden danışana karşı saygılı olması gerektiğini ifade etmektedir. Katılımcılardan bazılarının göre manevi danışman kendini sürekli geliştiren, yenileyen bir kişi olmalıdır. Ayrıca disiplinler arası olan bu alanda özellikle farklı disiplinler hakkında bilgi ve donanımına sahip olması gerektiğinin özellikle alanın yakından ilişkili olduğu psikoloji alanında eğitim almış olmalı ve psikolojik ilke ve teknikleri kullanabilmelidir. Hollanda’da manevi danışmanların lisans düzeyinde 3 yıl eğitimleri ile bir veya iki yüksek lisans yapmış olmaları, bu süreçte din psikolojisi derslerinin yanı sıra uygulama olarak 4-5 ay manevi danışmanların yanında staj yapmaları, alanları ile ilgili 40-50 sayfalık bitirme tezi hazırlamaları gerekmektedir. Özellikle staj ve süpervizyon manevi danışmanlık eğitiminde önemli aşamalaradır⁷⁴.

3.5. Katılımcıların Türkiye’de Manevi Danışmanlık ve Rehberliğin Olmasını İstedikleri Alanlar

Araştırmada manevi danışmanlık alanında lisansüstü yapan kişilerin alandan beklentilerini tespit etmek amacıyla hangi alanlarda manevi danışmanlık ve rehberlik faaliyetleri olmasını istedikleri tespit edilmeye çalışıldı.

Katılımcıların çoğu çocuk, gençler ve özellikle okullarda manevi danışmanlık ve rehberlik alanının olması gerektiğinin önemini belirtti (K11, K12, K6, K3, K10, K5).

“Örneğin gençlik alanında çok çalışma olmadığını düşünüyorum, görüyorum gençlerle ilgili çok büyük eksiklik var ben öyle düşünüyorum. KYK’larda var ancak oralarda da çok verimli oluyor mu çok sorguluyorum” (K12).

“Ben mesela okulda da olabilir diye düşünüyorum çünkü şu an gençlerin gerçekten en çok vakit geçirdiği yer okul, bence gençlere nerede ulaşılacaksa orada olmalı manevi danışmanlık” (K5).

“Türkiye’de manevi danışmanlık alanında özellikle okullarda yapılacak olan çalışmaların çok önemli olduğunu düşünüyorum.” (K10).

Katılımcıların diğer çoğunluğu manevi danışmanlığın ihtiyaç duyulan her alanda olması gerektiğini belirtti (K1, K8, K2, K7, K4).

⁷⁰ Doğan, “Hastane Örneği Üzerinden Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Genel Bir Bakış”, 1280.

⁷¹ Coşkunsever, *Sosyal Hizmetlerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, 194-195.

⁷² Doğan, “Hastane Örneği Üzerinden Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Genel Bir Bakış”, 1280.

⁷³ Güler Ünal - Yılmaz, “Almanya Federal Cumhuriyeti Polis Teşkilatında Manevi Bakımın Tarihi Süreci ve Uygulama Şekli”, 439.

⁷⁴ Karagül, “Manevi Bakım, Anlamı, Önemi, Yöntemi ve Eğitimi ‘Hollanda Örneği’”, 24.

Manevi danışmanlık her alanda olmalıdır diyen katılımcılardan bazıları;

“Manevi danışmanlık her alanda olmalıdır. Mesela bir çocuk doğduğunda annenin manevi danışmanlığına ihtiyacı vardır. Gençlerin manevi danışmanlığına ihtiyacı vardır. Yeni bir meslek edindiğinde onun bir manevi danışmanlığına ihtiyacı vardır” (K1).

Bulgulara göre katılımcıların çoğu özellikle çocuk ve gençlere yönelik manevi danışmanlık ve rehberlik faaliyetinin olması gerektiğini özellikle bu manevi desteğin okullarda sağlanabileceğini belirtmektedir. Okullarda öğrencilere rehberlik etmek için rehber öğretmenler bulunmaktadır. Tıpkı rehber öğretmen gibi bir manevi danışmanın olması modern dönemde kimlik bunalımını sancılı yaşayan gençlere manevi destek olunması ergenlik döneminde yaşanan problemler ile başa çıkmada gençleri desteklemektedir. Yurt dışında Amerika, İngiltere, Singapur gibi bazı ülkelerde okullarda çalışan öğretmenlere manevi danışmanlık ve rehberlik eğitimi verilmekte ve öğrencilerine manevi destek sunmaları sağlanmaktadır. İngiltere’de British International School’da okullarda verilen manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti ile öğrencinin duygusal, bilişsel, sosyal ve manevi yönlerinin desteklendiği görülmektedir⁷⁵.

3.6. Katılımcıların Türkiye’de Manevi Danışmanlık Alanında Yapılan Akademik Çalışmalarla İlgili Görüşleri

Manevi danışmanlığın tarihi insanlık tarihi kadar eski olsa da bilimsel bir disiplin olarak kimlik kazanması yenidir. Literatüre bakıldığında manevi danışmanlık Batı, Hristiyan kültürü içinde doğmuş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Manevi danışmanlığın temelini kilisenin yüzyıllardır sürdürdüğü itiraf ve günah çıkarma uygulaması olduğu söylenebilir⁷⁶. Ülkemize Batıdan aktarılan bir kavram ve uygulama olduğu için kültüre uygun uyarlanmaya gereksinimi vardır. Özellikle danışmanlık sürecinin sağlıklı yürütülebilmesi için danışanın geçmişini, kültürünü, inancını göz önünde bulunduran bir dile ihtiyacı vardır⁷⁷.

Katılımcılardan Türkiye’de yapılan akademik çalışmaları değerlendirmeleri istenmiştir. Katılımcıların çoğu Türkiye’de manevi danışmanlık ve rehberlik alanı yeni olduğu için akademik olarak eksikliklerin olduğunu belirtmiştir. Özellikle Batı kültüründen aktarılan bu kavramın içselleştirilmesi için kendi kültürümüzle beslenmiş, köklü manevi tecrübelerimizi aktaran psikoloji ile bütünleştirilmiş çalışmalara gerek olduğunu vurguladıkları görülmektedir. Batı ve kendi kültürümüzü sentezleyen çalışmalara ihtiyaç olduğunu ifade ettikleri görülmektedir (K1, K4, K8, K6, K7, K9, K3).

“Türkiye’de manevi danışmanlık alanında eksiklikler var, yetersiz olduğunu düşünüyorum. Benim kanaatime göre manevi danışmanlık bir köprü görevi görecek, bu alanla ilgili ne yapabiliriz geçmişteki bilgi, tecrübe, tarihi donanımı geleceğin psikolojisi ile buluşturabiliriz. Bunu yaparsak eğer bizim bu alana çok büyük katkımız olur” (K1).

“Bizim medeniyetimizde manevi danışmanlık çalışmalarıyla alakalı bir literatür oluşturulursa aslında ve biz bunları işlese ve bunları gündeme getirsek kaynak olarak bunları alsak yani psikoloji bilimi belki Avrupa işte Batıda gündeme gelmiş bilimi disiplin haline getirilmiş ama bizim medeniyetimizde aslında bu insanlıkla beraber var olan bir olgu. Madem böyle bir cevhere sahibiz, bir Farabi, Kindi, Gazali vb. bu İslam alimlerini de ortaya koyabiliriz (K8).

Katılımcıların bazıları manevi danışmanlık alanında yapılan verimli çalışmaları değerlendirmiştir (K2, K12, K11, K10).

“Çok güzel yani açık zaten elle tutulur güzel çalışmalar var. Ömer Faruk Söylev hocanın çalışmasından istifade ettim. Ömer Faruk hoca bu konudaki bilgileri derli toplu bir çalışma, bir başvuru kitabı gibi geldi bana bu anlamda güzeldi. Bu alanda Mustafa Atak’ın çalışmaları güzeldi tamamen teoriyi pratiğe aktarması onun ciddi emek verdiğini gösteriyor. Nevzat Tarhan hocanın Maneviyat Psikolojisi kitabı benim çok ufku açmıştı. Maneviyat Psikolojisinde bizim değerlerimizle inancımızı güzel

⁷⁵ Sümeysa Arıcan – Handan Arıcı Yalvaç, “Okullarda Manevi Danışmanlık Eğitimi”, *İbn-i Haldun Araştırmaları Dergisi Maneviyat Özel Sayısı* (2022), 217.

⁷⁶ Ok, “Din Psikolojisinin Kullanım Alanları: Dini Danışmanlık ve Rehberlik”, 1-29.

⁷⁷ Muharrem Aka, “Dine ve Kültüre Duyarlı Psikolojik Danışmanlık-I: Manevi Danışmanlık Perspektifinden Kuramsal Analizler”. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi* 2 (2020), 211.

örtüştürebiliyor, bu anlamda güzel çalışmaydı. Ayrıca Üsküdar Üniversitesi bu konuya eğilmeye başladı. Ruhsal Hijyen Şia'nın çalışması sevdiğim bir eserdir" (K2).

"Yapılan çalışmalardan akademik olarak beğendiğim çalışmalar var. Mesela Prof. Dr. Suat Cebeci hocanın çalışması çok detaylı, teferruatlı, tarihsel bağını koparmadan çok güzel ele alınmış bir çalışma" (K12).

Bulgulara göre katılımcıların çoğu akademik çalışmalarda yeni olduğu için eksikliklerin olduğunu belirtmiştir. Katılımcılar manevi danışmanlık alanında yapılacak akademik çalışmalarda özellikle kendi kavram ve yöntemlerimizi geliştirmemiz gerektiğini belirtmektedir. Katılımcılar alan yazını oluştururken kendi kültürel mirasımızdan istifade etmemiz gerektiğini, bu alanda akademik çalışmaların yoğunlaşması gerektiğini ifade etmektedir.

3.7. Katılımcıların Yurt Dışında Manevi Danışmanlık Alanında Yapılan Akademik Çalışmalarla İlgili Görüşleri

Alan yazında manevi danışmanlık alanında yapılan çalışmaların çoğunun yurt dışında yapıldığı görülmektedir. Ancak katılımcılardan bazıları yabancı dili yeterli olmadığı için yurt dışında yapılan akademik çalışmaları çok fazla takip edemediğini belirtmiştir (K1, K4, K7, K10).

"Takip etmekte zorlanıyorum. Çünkü İngilizcem bu konuda çok yeterli değil" (K10).

Katılımcılardan bazıları yurt dışında yapılan çalışmaları takip etmeye çalıştığını belirtmektedir (K5, K9, K11).

"Sadece akademik olarak makaleleri okuyorum onlardan 40-50 sayfalık bir özet çıkarmıştım." (K11).

Katılımcılardan bazıları yurtdışında yaşayan sosyal çevresinden manevi danışmanlık alanında yapılan çalışmaları takip ettiğini ifade etmiştir (K2, K3, K2, K12).

"Yurt dışı çalışmalarını daha çok yurt dışındaki arkadaşlarımın tecrübesi noktasında takip ediyorum. Örneğin V. Frankl'in teorisini, özellikle Martin Seligman'ın teorisini çok kullandıklarını, Hollanda'daki arkadaşlarım onu daha çok takdir ettiğini söylemişlerdi" (K2).

"Çok fazla takip ettiğimi söyleyemem açıkçası ama işte bizim sınıfımızda bir arkadaşımız uzun yıllar Hollanda'da manevi danışman olarak çalışmış, uygulamaları ondan öğreniyoruz. Örneğin cezaevinde çalışan bir manevi danışman arkadaşı varmış onların haberi olmadan psikiyatrist onun danışanına ilaç yazmadığını, yani o kadar multidisipliner bir sistem olduğunu ifade etti" (K8).

"Mesela Almanya'da görev yapan bizim okul mezunu bir arkadaşım var. Yangında kriz anında kazazedeler veya felakete uğrayanlar için manevi danışmanlık yapıyordu. Manevi danışmanlık için 7-8 ay yoğun bir eğitimden geçmiş. Önce stajyer olduğunu akabinde itfaiyede manevi danışman olarak görevlendirdiklerini belirtmişti" (K12).

Katılımcılardan bazıları yurt dışındaki akademik çalışmaları dili yetersiz olduğu için çok fazla takip etmemektedir (K1, K4, K7, K10). Bu tablo bazı üniversitelerde manevi danışmanlık alanında lisansüstü eğitim almak için bazı dil şartının aranmamasının da etkili olduğunu düşündürmektedir. Katılımcılardan bazıları ise yurtdışında yaşayan sosyal çevresinden manevi danışmanlık alanında yapılan çalışmaları takip ettiğini ifade etmiştir (K2, K3, K8, K12). Bu bulguda katılımcılardan birinin yurt dışında uzun yıllar manevi danışmanlık yapması ve lisansüstü derslerde yaşadığı tecrübelerini aktarmış olması etkili olabilir. Bazı katılımcılar ise yurt dışında gelişen bu alanı akademik olarak takip etmeye çalışmaktadır.

3.8. Katılımcıların Eğitim Aldıkları Yüksek Lisans Programı ile İlgili Değerlendirmeleri ve Beklentileri

Manevi danışmanlık ve rehberlik alanı psikoloji alanı ile ortak zemindedir. Danışmanlık süreci içinde psikolojik danışma ve tekniklerinin bilinmesi ve manevi danışmanlığa entegre edilerek uygulanması önemlidir⁷⁸. Din ve psikolojinin psikoterapötik amaçlı birlikte hareket etme süreci 1930'lu yıllarda

⁷⁸ Aka, "Dine ve Kültüre Duyarlı Psikolojik Danışmanlık-I: Manevi Danışmanlık Perspektifinden Kuramsal Analizler", 214.

Amerika’da Din ve Psikiyatri Vakfı öncülüğünde başlamıştır⁷⁹. Araştırmamızda katılımcıların çoğu disiplinler arası olan manevi danışmanlık programının psikolojik danışma ilke ve teknikleri ile desteklenmesi ve psikoloji alanında uzman kişilerden dersler alınması gerektiğini ifade etmektedir (K9, K7, K6, K5, K1, K8, K12, K11).

“Bizlere psikoloji alanıyla ilgili bazı anahtar kavramlar sunuldu fakat bunların yeterli olduğunu düşünmüyorum çünkü manevi danışmanlık hizmetinin bir irşat faaliyeti olmadığını, işin içerisinde Batıda olduğu gibi işte psikolojinin yani bilimsel terapi yöntemlerinin bir psikiyatri bir psikoloji ilminin birikimlerinin de katılması gerektiğini, bunların ortak çalışmayla yürütülmesi gerektiğini fark etmiş oldum. Bence bundan sonrasında mutlaka gerek süpervizyon eğitimleriyle gerekse alan dışı bazı psikologların uygulamalarından bahsedebilecekleri tecrübe aktarımı derslerin olması gerektiğini düşünüyorum” (K9).

“Öğrendiklerimiz yeterli düzeyde miydi bilmiyorum ama psikoloji daha ağırlıklı olabilirdi.” (K7).

Ayrıca katılımcıların çoğu lisansüstü eğitimde uygulamayı tecrübe edebilecekleri staj ve süpervizyon uygulamalarının olması gerektiğini ifade etmektedir (K7, K11, K1, K10).

“Psikolojik danışma yöntem ve teknikleri dersini aldık ama ben hala karşımdaki bir danışmanıma nasıl yaklaşacağımı bilmiyorum gerçekten. Yani nasıl bir çözüm üretirim o basamakları nasıl şey uygulamam bilmiyorum, o süreci nasıl yöneteceğim konusunda bilgi ve pratik eksikliğimiz var. Programda staj olsaydı çok güzel olurdu” (K7).

“Alan, uygulamaya yönelik bir alan olduğu için iki dönemde de bir aylık dahi olsa belki bir staj döneminin olması ve her mesela her kurum için özellikle öğrencinin çalışacağı alanı da seçebilmesi alandaki zorlukları anlayıp kavrayabilmesi için oldukça gereklidir çünkü akademiyle uygulama çok farklıdır” (K1).

Bazı katılımcılar ise plan ve programda derslerde eksiklikler mevcut olduğunu belirtmiştir (K1, K4, K2, K6).

“Programda verilen derslerin hedef ve kazanımlarının açık ve net olması gerektiğini düşünüyorum, ben de bu konuda eksiklikler olduğunu düşünüyorum” (K4).

“Plan ve programda eksiklikler mevcut mesela her şeyden önce hukuki süreçle ilgili bilgi eksikliğinin çok fazla olduğunu düşünüyorum. Sonuçta bir şekilde insanlarla ilgili çalıştığın meslek ne olursa olsun bunun hukuki boyutlarını kendi haklarını ve karşıdakinin haklarını bilmek zorundasın ve biz bunlarla ilgili hiçbir şey bilmiyoruz” (K6).

Bazı katılımcıların ise lisansüstü eğitimin yurt dışı programları ile desteklenmesi önerisinde bulunduğu görülmektedir (K6, K2).

“Lisansüstü programın içeriğini biraz hafif buluyorum. Örneğin dil şartı aranmalıydı, özellikle öğrencilerin dil noktasında yurt dışı çalışmaları veya yurt dışı Erasmus noktasına daha çok desteklenmesi gerektiğini düşünüyorum” (K6).

Bulgulara göre katılımcıların çoğu uygulamalı bir alan olan manevi danışmanlık ve rehberlik alanında staj olması gerektiğini belirtmektedir. Türkiye’de manevi danışman yetiştirme eğitimi arayışının ele alındığı bir çalışmada staj ve süpervizyon eğitimlerinin önemli bir ihtiyaç olduğu belirtilmektedir⁸⁰. Teoloji eğitimi almış olmak manevi danışmanlık için temel bir kriter olarak belirlense de manevi danışmanlığın disiplinler arası boyutu göz önünde bulundurulduğunda mevcut İlahiyat lisans programlarının tek başına yeterli olmayacağı aşikardır⁸¹. Katılımcıların çoğu psikolojik dersler ağırlıkta olması gerektiğini ve danışmanlık becerilerini kazanabilmek için süpervizyon ve staj uygulamalarının olması gerektiğini belirtti. Manevi danışmanlık alanında bazı lisansüstü programlarda İstanbul

⁷⁹ Turgay Şirin, *Dini Danışma ve Rehberlik İhsan Modeli Manevi Danışmanlık* (İstanbul: Mim Akademi Yayınları, 2014), 34.

⁸⁰ Ege, “Türkiye’de Manevi Danışman Yetiştirme Eğitimi Arayışları: Yüksek Din Öğretiminin Yapısı, İstihdam Alanı ve Uluslararası Standartlar Açısından Bir İnceleme”, 831-832.

⁸¹ Ege, “Türkiye’de Manevi Danışman Yetiştirme Eğitimi Arayışları: Yüksek Din Öğretiminin Yapısı, İstihdam Alanı ve Uluslararası Standartlar Açısından Bir İnceleme”, 818.

Medeniyet Üniversitesi'nde olduğu gibi bu durumun göz önünde bulundurularak staj programları oluşturulduğu görülmektedir⁸².

3.9. Katılımcıların Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Lisansüstü Programı ile İlgili Önerileri

Katılımcılardan bazıları lisansüstü programlarda staj ve süpervizyon eğitimi olmalı önerisinde bulunmuştur (K3, K7).

"Ders döneminin ilk dönemini staj usulü bir şey konulup kişiler birer ay dönüşümlü olarak da mesela bir ay hastanede diyelim ki bir ay ADRB'de gözlemci olarak buradaki öğrenciler bulunabilirler. Mesela bu aile danışmanlığı belgesi alması için bir kişiyle görüşme yapması bir danışman birkaç danışmanla görüşme yapmasını isteniyor bunun gibi bir uygulama olabilir" (K3).

"Yüksek lisansta kesinlikle staj olmalı, süpervizyon olmalı" (K7).

Bazı katılımcılar ise Sabahattin Zaim Üniversitesi'nin manevi danışmanlık ve rehberlik lisansüstü eğitim programında uyguladığı gibi bilimsel hazırlık programı⁸³ önerisinde bulunmuşlardır (K6, K7).

"Bence bilimsel hazırlık programı çok mantıklı yani bu bölüme psikolojiyle ilgili herhangi bir eğitimi olmayıp da katılanların ilk bir dönem veya belki iki dönem bir psikoloji eğitimi almaları gerekir. PDR'den, psikolojiden gelen insanların da aynı şekilde ilahiyat eğitimi almaları gerekir. Bu İstanbul'da bir üniversitenin lisansüstü programında uygulanan bir program bence çok verimli olur diye düşünüyorum" (K6).

Katılımcılardan bazıları literatürün kendi kaynaklarımız göz önünde bulundurularak kendi kültürel yapımıza uygun bir şekilde oluşturulmasını önermiştir (K1, K2, K7).

"Mutlaka kanyak eserler geçmişimizden alınarak düzenlenmelidir yani sadece günümüz psikolojisi günümüz sosyolojisi değil yani bir Gazalının İhya'sı, Mevlana'nın Mesnevi'si, Kindi'nin Üzüntüden Kurtulmanın Yolları isimli eserlerin tahlil edilmesi çok kıymetlidir" (K1).

Bazı katılımcılar ise alanda yüksek lisans öğrencisi alınırken bu mesleği icra edebilecek insanların hayatlarına dokunabilecek kişiler tercih edilmesini önermektedir (K2, K9).

"Manevi danışmanlık programına yüksek lisans öğrencisi seçerken kesinlikle bu çalışmayı kariyer, maaş, bir yere atanma derdi olmayan insanlardan seçilmesi gerekir çünkü bu bir hatiplikten daha farklı geliyor bana. Çünkü insanın yüreğine dokunacaksın yani hani ilaçla halledemiyorsunuz, para veremiyorsunuz, işini halledemiyorsunuz, hayata küsmüş bir insanı hayatla barıştıracaksınız o yüzden çok anlam yüklü bir meslek. Manevi doyumu yüksek olan kişilerin tercih edilmesi lazım" (K2).

Bununla birlikte diğer katılımcılardan farklı öneriler de gelmiştir. Bir katılımcı lisansüstü eğitimde araştırma yöntemleri ile ilgili uygulamalı dersler olmalı, akademik yazım güçlendirilmelidir şeklinde öneride bulunmuştur (K9). Bir katılımcı ise manevi danışmanlık alanında program oluşturulurken derslerle ilgili YÖK tarafından bir standart program oluşturulmalı önerisinde bulunmuştur (K12). Diğer bir katılımcı ise yabancı dil şartı aranmalı ve alanla ilgili İngilizce makaleler okunmalı önerisinde bulunmuştur (K6).

4. Sonuç ve Öneriler

Türkiye'de manevi danışmanlık ve rehberlik resmi olarak Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde hizmet alanı ile ilgili hizmet içi eğitim almış Diyanet personeli tarafından gerçekleştirilmektedir. Manevi danışmanlık ve rehberlik alanında yüksek din öğretimi kapsamında çeşitli lisansüstü programlar bulunmaktadır.

Araştırma sonucuna göre katılımcılardan bazıları manevi danışmanlık ve rehberliği hayatın her aşamasında duyulan manevi bir gereksinim ve destek olarak tanımlamaktadır. Katılımcıların çoğu bu

⁸² İstanbul Medeniyet Üniversitesi (İMÜ), "Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Manevi Danışmanlık ve Rehberlik" (Erişim 24 Mayıs 2023).

⁸³ İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi (İZÜ), "Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Manevi Danışmanlık ve Rehberlik- Tezli" (Erişim 24 Mayıs 2023).

alandaki ihtiyacı fark ettikleri için alanda uzmanlaşmak istemektedir. Katılımcılardan bazıları manevi danışmanlığı kişinin anlam arayışına rehberlik edebilmek olarak bazıları ise disiplinler arası olan manevi danışmanlığı psikolojik danışma ilke ve teknikleri ile olan ilişkisini ön plana çıkararak tanımlamaktadır. Katılımcılar hastaneler, ADRB, okullar, cezaevleri, manevi yönelimli psikolojik danışmanlık alanı, sanat ve müzik terapide olmak üzere geniş bir yelpazede uzmanlaşmak istemektedir. Katılımcılardan bazılarına göre manevi danışman, manevi açıdan donanımlı ve dini hassasiyetlere sahip olmalıdır. Bazıları ise manevi danışmanın saygılı, etkili iletişime sahip, samimi ve güvenilir olması gerektiğini ifade etmiştir. Araştırma sonucuna göre katılımcıların çoğu her alanda manevi danışmana ihtiyaç duyduğunu özellikle çocuk, gençlere yönelik okullarda manevi danışmanlık ve rehberlik alanının olması gerektiğinin altını çizmiştir. Katılımcılar Türkiye’de manevi danışmanlık ve rehberlik alanı yeni olduğu için akademik olarak eksikliklerin olduğunu belirtmiştir. Özellikle katılımcıların çoğu Batı kültüründen aktarılan bu kavramın içselleştirilmesi için kendi kültürümüzle beslenmiş, köklü manevi tecrübelerimizi aktaran psikoloji ile bütünleştirilmiş çalışmalara gerek olduğunu vurguladıkları görülmektedir. Katılımcılardan bazıları yabancı dil yetersizliklerinden dolayı yurt dışında alanda yapılan çalışmalarını takip edemediklerini ifade etmektedir. Bazı katılımcılar alanda lisansüstü programına alınırken dil şartının aranmamasının bu durumda etkili olduğunu belirtmektedir. Araştırmamızda katılımcılar disiplinler arası olan manevi danışmanlık programının psikolojik danışma ilke ve teknikleri ile desteklenmesi ve psikoloji alanında uzman kişilerden dersler alınması gerektiğini ifade etmektedir. Katılımcılar öneri olarak kendi kültürel yapımıza uygun bir literatür oluşturulması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca bazı katılımcılar alanda manevi danışman adayı seçilirken kişilerin hayatlarına dokunabilecek donanım ve yeteneklere sahip kişilerin tercih edilmesinin önemini vurgulamaktadır. Manevi danışmanlık ve rehberlik alanı uygulamalı bir alan olduğu için programların teorik donanımla birlikte sahada uygulamalı gerçekleştirilmesi önemlidir. Bu noktada manevi danışmanlık ve rehberlik lisansüstü eğitimin bir yılını öğrencilere bir süpervizör eşliğinde uzmanlaşacakları alanlarda staj imkânı sağlanmalıdır. Deprem kuşağında olan ülkemizde afet durumlarında görev alacak manevi danışmanlar için yas sürecinde manevi danışmanlık, kriz durumlarında manevi danışmanlık afet durumlarında manevi danışmanlık vb. derslerin lisansüstü eğitim programlarında olması önemlidir. Manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamalarında etik standartların belirlenmesi öncelikli konular arasında yer almaktadır. Etik standartların belirlenmesi uygulamaların sağlıklı gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğinin ölçülmesi açısından önem arz etmektedir. Türkiye’de manevi danışmanlık eğitimi ile ilgili derslerin yer aldığı bir lisans eğitimi mevcut değildir. Lisansüstü eğitime hazırlık ve temel oluşturması adına lisans programlarında manevi danışmanlık ve rehberliğe giriş dersleri konulabilir. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde manevi danışmanlık alanında kişiler görevlendirilirken ön şart olarak manevi danışmanlık ve rehberlik alanında yüksek lisans yapmış olma kriteri istenebilir. Zira ülkemizde manevi danışmanlık alanında lisansüstü programların arttığı görülmektedir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

- Ağılkaya Şahin, Zuhale. “Din ve Psikoloji Arasındaki Uçurum Gerçekten Ne Kadar Derin?”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/3 (2018), 1611-1612.
- Ağılkaya Şahin, Zuhale. *Federal Almanya Cumhuriyeti’nde Danışmanlık: Teori-Eğitim-Uygulama*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014.
- Aka, Muharrem. “Dine ve Kültüre Duyarlı Psikolojik Danışmanlık-I: Manevi Danışmanlık Perspektifinden Kuramsal Analizler”. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi* 2 (2020), 201-233.

- Altaş, Nurullah. "Hastanelerde Dini Danışmanlık Hizmetleri (Türkiye Uygulaması Üzerine Deneysel Bir Araştırma)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/1 (1999), 599-660.
- ANAÜ, Anadolu Üniversitesi, "Manevi Danışmanlık Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü Programı. 19.09.2023. <https://www.anadolu.edu.tr>
- ASBÜ, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, "Manevi Bakım Tezsiz Yüksek Lisans Programı (Türkçe)", 29 Mayıs 2023. <https://www.asbu.edu.tr/tr/taxonomy/term/9>
- ASBÜ, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, "İslami Araştırmalar Enstitüsü Programları", 29 Mayıs 2023. <https://isae.asbu.edu.tr/tr>
- AÜ, Ankara Üniversitesi, "İlahiyat Fakültesi Yaygın Din Öğretimi ve Uygulamaları Dersleri", 29 Mayıs 2023. <http://www.divinity.ankara.edu.tr/yaygin-din-ogretimi-ve-uygulamaları-dersleri/>
- AHBVÜ, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Tezsiz Yüksek Lisans Programı", Erişim 31 Ağustos 2023. <https://obs.hacibayram.edu.tr/oibs/bologna/unitSelection.aspx?type=yhs&lang=tr>
- Arıcan, Sümeyra - Arıcı Yalvaç, Handan. "Okullarda Manevi Danışmanlık Eğitimi". *İbn-i Haldun Araştırmaları Dergisi Maneviyat Özel Sayısı* (2022).
- Ayten, Ali. *Din ve Sağlık*. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Bahadır, Abdülkerim. *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2002.
- BÜ, Bingöl Üniversitesi, "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Tezsiz Yüksek Lisans Programı", Erişim 31 Ağustos 2023. <https://sbe.bingol.edu.tr/programlar/>
- Bulut, Aytekin. *Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık*. Ankara: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Burke, Mary Thomas - Chauvin, Jane Carville - Miranti, Judith G. *Religious and Spiritual Issues in Counseling*. New York: Brunner-Routledge, 2005.
- BUÜ, Bursa Uludağ Üniversitesi, "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Disiplinlerarası Tezli Yüksek Lisans Programı", 20 Şubat 2023. <http://bilgipaketi.uludag.edu.tr/Programlar/Detay/1939?AyID=30>
- Cebeci, Suat. *Dini Danışma ve Rehberlik*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Clebsch, William A. *Introduction to Pastoral Care*. Philadelphia, USA: Westminster Pres, 1982.
- Coşkunsever, Asude. *Sosyal Hizmetlerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. İstanbul: Dem Yayınları, 2018.
- ÇOMÜ, Çanakkale Üniversitesi, "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Tezsiz Yüksek Lisans Programı", Erişim 31 Ağustos 2023. <https://ilahiyyat.comu.edu.tr/arsiv/duyurular/manevi-danismanlik-ve-rehberlik-tezsiz-yuksek-lisa-r1138.html>
- Çınar, Fadime. "Yaşlı ve Engelli Bireylerde Manevi Bakımın Önemi". *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2018), 35-49.
- DÜ, Düzce Üniversitesi "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Tezsiz Yüksek Lisans", Erişim 1 Eylül 2023. <https://duzce.edu.tr/akademik/enstitu/lee/6406/programlar>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı, "Cumhurbaşkanlığı 2022 Diyanet İşleri Başkanlığı İdare Faaliyet Raporu". <https://stratejigelistirme.diyaret.gov.tr/Documents/2022%20Y%C4%B1%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı, "Manevi danışman görevlendirmeleri usul ve esasları- Talimatı başvuru ile ilgili hususlar", 29 Mayıs 2023. <https://bursa.diyaret.gov.tr/osmangazi/sayfalar/contentdetail.aspx?ContentId=1618&MenuCategory=Kurumsal>

- Doğan, Mebrure. "Hastane Örneği Üzerinden Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetlerine Genel Bir Bakış". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (2017), 267-1274.
- DPÜ, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Tezli/Tezsiz Yüksek Lisans Programı", Erişim 31 Ağustos 2023. <https://lee.dpu.edu.tr/tr/index/sayfa/11547/manevi-danismanlik-ve-rehberlik-anabilim-dali>
- Düzgüner, Sevde - Ayten, Ali. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Ege, Remziye. "Türkiye'de Manevi Danışman Yetiştirme Eğitimi Arayışları: Yüksek Din Öğretiminin Yapısı, İstihdam Alanı ve Uluslararası Standartlar Açısından Bir İnceleme". *Journal of Islamic Research* 32/3 (2021), 816-834.
- ESBÜ, Erzurum Sosyal Bilimler Üniversitesi, "Dini Danışmanlık ve Rehberlik Tezsiz Yüksek Lisans Programı", Erişim 29 Mayıs 2023. <https://atauni.edu.tr/tr/personel/dini-danismanlik-ve-rehberlik-programi/>
- Güler Ünal, Ayşe Gül - Yılmaz, Sema. "Almanya Federal Cumhuriyeti Polis Teşkilatında Manevi Bakımın Tarihi Süreci ve Uygulama Şekli". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/1 (2020), 421-452. <https://doi.org/10.33415/daad.634962>
- İşıkoğlu, Nesrin. "Eğitimde Nitel Araştırma (Qualitative Research in Education)". *Eurasian Journal of Educational Research* 20 (2005), 158-165.
- İKÇÜ, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, "Manevi Destek ve Danışmanlık Tezsiz Yüksek Lisans Programı" Erişim 1 Eylül 2023. <https://sosyalbilimler.ikcu.edu.tr/>
- İMÜ, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, "Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Manevi Danışmanlık ve Rehberlik". Erişim 19 Mayıs 2023. <https://enstitu.medeniyet.edu.tr/tr/programlar/tezsiz-yuksekk-lisans-eski/manevi-danismanlik-ve-rehberlik-tezsiz>
- İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Tezli Yüksek Programı" Erişim 31.08.2023. <https://sbe.29mayis.edu.tr/tr/manevi-danismanlik-ve-rehberlik-tezli-yuksekk-lisans-programi>.
- İÜ, İstanbul Üniversitesi, "Manevi danışmanlık ve rehberlik, tezli yüksek lisans programı, (örgün öğretim)", 09 Şubat 2023. [https://ebs.istanbul.edu.tr/home/dersprogram/?id=19264&birim=manevi_danismanlik_ve_rehberlik_tezli_yuksekk_lisans_programi_\(orgun_ogretim\)&yil=2021](https://ebs.istanbul.edu.tr/home/dersprogram/?id=19264&birim=manevi_danismanlik_ve_rehberlik_tezli_yuksekk_lisans_programi_(orgun_ogretim)&yil=2021)
- İZÜ, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, "Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Manevi Danışmanlık ve Rehberlik – tezli", 09 Şubat 2023. <https://www.izu.edu.tr/akademik/enstitu/lisansustu-egitim-enstitusu/programlar/yuksekk-lisans-tezli/manevi-danismanlik-ve-rehberlik>
- Kanger, Faruk. "Omurilik Felçlisi Engellileri Üzerine Dini ve Manevi Danışmanlık Odaklı Nitel Bir Araştırma". *Değerler Eğitimi Dergisi* (2022), 105-13.
- Karagül, Arslan. "Manevi Bakım, Anlamı, Önemi, Yöntemi ve Eğitimi 'Hollanda Örneği'". *Dini Araştırmalar* 15/40 (2012).
- KMÜ, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, "Manevi Danışmanlık Tezsiz Yüksek Lisans Programı", Erişim 31 Ağustos 2023. <https://kmu.edu.tr/sbe/sayfa/3318/manevi-danismanlik-abd/tr>
- Koç, Mustafa. "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Cezaevlerindeki Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri (1950-2018): Sınırlılıklar ve Bir Eğitim Program Önerisi". *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2019), 20-32.
- Kula, Naci. "İstenmedik ve Beklenmedik Olaylarla Karşılaşan Bireylere Yönelik Moral ve Manevî Desteğin Önemi (Deprem ve Bedensel Engellilik Örneği)". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/3 (2006), 73-94. <https://dergipark.org.tr/en/pub/daad/issue/4511/62101>

- Kula, Naci- Sel, Sevgi. *Engellilere Yönelik Manevi Danışmanlık Hizmetleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- MAÜ, Muş Alparslan Üniversitesi, “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Tezsiz Yüksek Lisans”, Erişim 1 Eylül 2023. <https://www.alparslan.edu.tr/documents/614836b5615fa16321225490.pdf>
- MEBİS, Medipol Üniversitesi, “Manevi Danışmanlık Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı”, Erişim 19.09.2023. <https://www.medipol.edu.tr/akademik/fakulteler/egitim-fakultesi/bolumler/egitim-bilimleri/rehberlik-ve-psikoloji-programiingilizce/program-bilgileri/ders-detayi?DersBolumID=436438>
- MYK, Mesleki Yeterlilik Kurumu. “30929 Sayılı Ulusal Meslek Standartlarına Dair Tebliğ”, Erişim 25 Ekim 2019. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/10/20191025M1-2.htm>
- NEÜ, Necmettin Erbakan Üniversitesi Tezsiz Yüksek Lisans, “Dini Danışmanlık ve Rehberlik Tezsiz Yüksek Lisans Programı”, Erişim 31 Ağustos 2023. <https://www.erbakan.edu.tr/programlar?t=yuksek-lisans>
- Ok, Üzeyir. *Dinsel Danışmanlığın Teorik Çatısı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, 1997.
- Ok, Üzeyir. “İnanç Bakım Danışmanlığı: Bir Model Geliştirme Denemesi”. I. Din Hizmetleri Sempozyumu, (3-4 Kasım 2007) II (2008). 566-570
- Ok, Üzeyir. *Dini Danışmanlık: Tanım ve Tarihi*. ed. Nurullah Altaş - Mustafa Köylü. Ankara: Gündüz Yayınları, 2012a.
- Ok, Üzeyir. “Din Psikolojisinin Kullanım Alanları: Dini Danışmanlık ve Rehberlik”. *Din Psikolojisi* 1-29. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, 2012b.
- OMÜ, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, “Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Dini Danışmanlık ve Rehberlik (Disiplinlerarası)”, Erişim 10 Şubat 2023. <https://ebs.omu.edu.tr/5206/932001>
- Özdemir, Saadettin. “Engelli Bireylerin Manevi Rehabilitelerinde İletişimin Önemi”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38/2 (2017), 137-159.
- Özdemir, Saadettin. “Diyanet Hizmetleri Açısından İlahiyat Fakültesi Program(lar)ı”. *Din ve Bilim Muş Alparslan İslami İlimler Dergisi* 2/1 (2018).
- PAÜ, Pamukkale Üniversitesi, “Manevi Destek ve Rehberlik Tezsiz Yüksek Lisans Programı”, Erişim 31 Ağustos 2023. <https://www.pau.edu.tr/islamiilimler/tr/sayfa/manevi-destek-ve-rehberlik-tezsiz-yl-io-programi>
- SAÜ, Sakarya Üniversitesi, “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Tezli Yüksek Lisans Programı”, Erişim 31 Ağustos 2023. <https://mdr.sakarya.edu.tr/tr/duyuru/goster/125314/mdr-ders-programi>
- SBE, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Tezli Yüksek Lisans Programı”, Erişim 31 Ağustos 2023. <https://sbe.29mayis.edu.tr/tr/manevi-danismanlik-ve-rehberlik-tezli-yuksek-lisans-programi>
- Söylev, Ömer Faruk. *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Söylev, Ömer Faruk. “Afetlerin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileriyle Başa Çıkma Stratejisi Olarak Kader İnanıcı”, ed. B.Demirtaş vd., Olağanüstü Durumlarda Manevi Danışmanlık ve Rehberlik: Disiplinlerarası Araştırmalar (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 106-110.
- Söylev, Ömer Faruk – Kapucu Öztürk, Canan. “Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Ailelerin Psikolojik Sağlamlığı ile Maneviyat İlişkisi”. *Turkish Academic Research Review* 7/2 (2022), 373-394.

- SÜ, Selçuk Üniversitesi, “Manevi rehberlik eğitimi sertifika programı”, 29 Mayıs 2023. <https://selcuksem.selcuk.edu.tr/Educations/uzaktan-egitimler/16>.
- Şentürk, Habil - Korkmaz Çetin, Gülay. “Hastanelerde Manevi Danışmanlık Hizmetleri İhtiyacı Üzerine Pilot Bir Araştırma: SDÜ Hastanesi Örneği”. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 10/2 373-396.
- Şirin, Turgay. *Dini Danışma ve Rehberlik İhsan Modeli Manevi Danışmanlık*. İstanbul: Mim Akademi Yayınları, 2014.
- Uğurlu, Havva Sinem. “Dini Danışmanlık Eğitim: Amerika Örneği”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırması Dergisi* 6/5 (2017), 2524-2527.
- Uğurlu, Havva Sinem. “Yüksek Din Öğretiminde Uzmanlaşma Eğitimi: Farklı Ülkelerin Dini Danışmanlık Eğitim Örnekleri Üzerinden Bakış Açısı Odaklı Bir Değerlendirme”. *Journal of Islamic Research* 32/2 (2021), 407-408.
- Ulusal Meslek Standardı Geliştirme Rehberi. (2019). https://www.myk.gov.tr/images/articles/editor/Ulusal_Meslek_Standartlari/pdf/UMS_Gelistirme_rehberi.pdf
- YÜSEM, Yalova Üniversitesi Sürekli Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi, “Manevi Rehberlik Eğitimi Sertifika Programı (Video Ders)”, 29 Mayıs 2023. <https://yusem.yalova.edu.tr/manevi-rehberlik-egitimi-sertifika-programi-video-ders-e376.html>
- Zengin, Mahmut vd. (ed.). *Cezaevi Hizmetlerinde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. İstanbul: Dem Yayınları, 2019.